

Bryggerskor och ölförsäljerskor

Kvinnors arbete inom bryggerinäringen i Stockholm 1460–1525

Brewsters and beer-sellers

Women's work within the brewing trade in Stockholm 1460–1525

Louise Jakobsson

Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap

Masterprogram i historia

---

30 hp

Handledare: Hanna Enefalk

Examinator: Peter Olausson

VT 2020

Jakobsson, Louise (2020). Bryggerskor och ölförsäljerskor: Kvinnors arbete inom bryggerinäringen i Stockholm 1460–1525 (Brewsters and beer-sellers: Women's work within the brewing trade in Stockholm 1460–1525). Masteruppsats. Karlstad: Karlstads universitet. 59 pp.

Abstract

This dissertation is concerned with brewers and the practice of beer brewing in late medieval Stockholm. It considers the operational aspects of production and sale, the ways in which the practice was licensed and regulated by the city authorities, and the nature of the people who acted as brewers, in terms of their gender and social background. A key area of interest is the character of brewing as a regulated professional occupation within the city rather than as an unregulated domestic activity as was its character outside of the city borders. Particular attention is paid to the under-researched role played by brewing in the working lives of women.

In order to analyse Stockholm's brewing practices during the period 1460–1525, the study draws upon a range of source materials, such as city rolls, tax rolls, city ordinances, and court records. Evidence of women's roles in the brewing trade is traced in the scarce amount of source material available and pieced together by using an investigative method.

The main results show that strict local regulations divided the brewing trade into two branches, the production and the selling of beer, both in which women played a significant role. The brewing itself was female-dominated for several consecutive years. These women were the professionals of the trade, who were hired to brew batches of beer by the owners of brew houses or by persons who hired the brew houses for a small sum. Although the brewsters themselves did not take part in the legal sale of beer, other women had access to this part of the trade. They were however restricted to the domestic and local type of beer, while their male counterparts had access to imported and more valuable drinks. The difference in pay, to the brewer per finished brew or to the beer-seller per barrel, shows that profit was reserved to those who had the means to sell beer, rather than the local professionals who produced it.

Local regulations limited the access to brewing and the selling of beer within the city, where one group in particular was deemed an undesirable presence; the loose women. This implies an earlier connection between alcohol and decency, in Sweden having previously been researched mainly regarding its early-modern history, as these so-called loose women were considered to be morally inferior and were blamed for the moral and social problems associated with alcohol.

Brewing and beer-selling appear to have been trades that were available to women, during a time in history when women were seriously restricted in terms of the professional occupations they were permitted to engage in, and the significance of brewing as a vital means of support for these precarious individuals has, arguably, not hitherto been fully appreciated.

Keywords: work, gender, brewing, brewsters, division of work, women's work, brewing trade, social history, economic history, Sweden, medieval period

Innehållsförteckning

Förkortningar

Ordförklaringar

1 Inledning.....	1
1.1 Syfte och problemformulering.....	1
1.2 Bakgrund	2
1.3 Forskningsläge.....	3
1.3.1 Könsarbetsdelning inom bryggerinäringen.....	4
1.3.2 Stockholms medeltida bryggerinäring	8
1.3.3 Ölbryggningens process under medeltiden.....	11
1.4 Undersökningsfrågor	15
1.5 Teoretiska utgångspunkter.....	15
1.6 Metod.....	16
1.7 Källor, källkritik och avgränsning	17
1.8 Undersökningens disposition.....	23
2 Undersökning	24
2.1 Begreppsundersökning av yrkes- och civilståndsbe-teckningar	24
2.2 Laga och olaga bryggestol	26
2.3 Om bryggghus	36
2.4 Bryggerinäringens arbetskraft	40
3 Sammanfattande slutdiskussion	49
3.1 Bryggning och ölförsäljning	49
3.2 Lönsamhet eller skopenningar.....	52
3.4 Ett exkluderande ramverk.....	56
4 Avslutning och utblickar	58

Sammanfattning

Käll- och litteraturförteckning

Förkortningar

KL – Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid

NE — Nationalencyklopedin

OSM — Ordbok över svenska medeltids-språket

SAOB — Svenska Akademiens ordbok

SSkb — Stockholms stads skottebok

STb — Stockholms stads tänkeböcker

Ordförklaringar

allmosemän/-kvinnor, fattiga, svältande, beroende av allmosor, dets. för varianten syltekarlar och -konor.

akerna, åkarna.

artich (*art.*, *ort.*), örtugar (mynt).

bonde, äkta man, make.

borgare, burskapsägande stadsinvånare med rätt att idka handel eller näring.

briggare hws, *bryggia hws*, *brygerhusit*, *bryggerhussz*, brygghus (-et).

brygga widh, *bryggewedh*, ved för bryggning.

bryggie, *bryggia*, brygga (verb); *bragh*, bryggde.

bryggessa, *bryggersken*, *bruggeskan*, *bryggessena*, bryggerskan.

dambit, dammet.

dragerløn, dragarelön.

embeite, *embethe*, *embete*, ämbete, skråhantverk.

embitzman, *embetzmen*, *ämbetzmen*, ämbetsman (-män), hantverkare, gärningsman (-män).

effterleffue, efterlevande.

fersk watn, färskt vatten.

fogaten, *fogodin*, ståthållare, fogde.

gerningenä, gärningen, ämbetet, skråhantverket.

humbla, *humblæ*, humle.

hølk, större last- el. krigsskepp.

kaakin, kåken eller skampålen.

lösa quinnor, om kvinnor utan ordnat arbete, ofta i koppling till utomäktenskapliga relationer.

magistraten, stadens borgmästare och råd.

menigheten, stadens folk/invånare.

meterløn, mätarlön.

mæterene, mätarna.

pauper, fattig, beroende av välgörenhet.

penninge (*pen.*), penningar (mynt).

qwarnaløn, lön för malning.

reddoga, räddhåga, rädsla.

saköre, böter.

sko penninga, fickpengar.

skufla, skyffeln.

siwka, sjuka.

solderij, soldaterna.

stegerhus, *stegerhusit*, *stekerehus*, *stekarhus* (-et), köksbyggnad eller brygghus.

stegerhusa løn, hyra för brygghus el. lön för arbete i kök.

stegerskane, köks- el. bryggkanna m. öl.

stupan, skampålen. Jfr. *kaakin*.

stuwæ, stuga.

tappa karit, tappkaret.

uxor (*ux.*), hustru.

1 Inledning

I det medeltida samhället arbetade kvinnor, såväl på landsbygden med jordbruk som i städerna där hantverken växte fram. De arbetsuppgifter som genom historien har ansetts vara kvinnliga är till exempel textilarbete, barnomsorg, matlagning, bakning, ostberedning, mjölkning och boskapsskötsel. Bland dessa finns också bryggning.¹

Bryggning har ur ett historiskt perspektiv ansetts vara en kvinnoyssla, i synnerhet på landsbygden och i mindre städer där husmodern var ansvarig att förse hushållet med öl som täckte husbehovet. I det medeltida Stockholm förflyttades ölbryggningen från att vara knuten till hemmets sysslor till att bli ett hantverk. Därmed öppnades en försörjningsmöjlighet för kvinnor som med år av yrkeskunskap i ryggen kunde förse hushållet med en extra inkomst.

Om denna förändring från hushållssyssla till reglerat yrke finns det en hel del forskning, men kvinnornas roll inom Stockholms medeltida ölbryggning är ett förbisett område som behöver undersökas närmare. Denna studie ska därför bidra till att belysa detta utforskade kapitel i historien.

1.1 Syfte och problemformulering

Det övergripande syftet med denna uppsats är att fördjupa vår kunskap om Stockholms sociala och ekonomiska historia under senmedeltiden. Genom att undersöka kvinnors plats inom bryggerinäringen i senmedeltida Stockholm ska studien bidra till att fylla den lucka som handlar om kvinnors yrkesliv i äldre tider. Studien undersöker ölbryggning som ett yrke under medeltiden för att se vilket ramverk som bestämde gränserna för kvinnornas deltagande i det senmedeltida Stockholms ölproduktion och -försäljning.

Ju längre bakåt i tiden perspektivet riktas, desto svårare blir det att få tillförlitliga belägg i de fåtal källor som bevarats. Medeltiden är en av de mer svårgripbara tidsperioderna på grund av den bristfälliga mängden källmaterial, varför tidigare forskning om arbetsdelning ofta stannar vid den tidigmoderna tidsgränsen. Konsensus råder inom historieforskningen gällande att vi saknar kunskap om äldre tiders yrkesliv, där medeltiden är ett särskilt svårfångat område på

---

¹ Olaus Magnus ([1555]2010). *Historia om de nordiska folken*. [Ny utg.] Hedemora: Gidlund, s. 607; Brahe, Per (1677). *Gamble grefwe Peer Brahes, fordom Sweriges rijkes drotzetz, Oeconomia, eller Huuszholdz-book, för ungt adels-folck skrifwin anno 1581 [Elektronisk resurs]*. Tryckt på Wijsingsborg, aff hans hög-grefl: nåd: booktryckare Johan Kankel, anno Christi M DC LXXVII, s. 84–85.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:eod-2514130> [2020-05-20].

grund av bristen på bevarat och tillförlitligt material. Därför ämnar denna studie att knyta samman de lösa trådarna av information inom det källmaterial som finns tillgängligt om Stockholms bryggare och bryggerskor, för att skapa en bild av yrkets utformning och i synnerhet dess kvinnliga aktörers försörjningsmöjligheter och arbetssituation.

1.2 Bakgrund

Vår fortsatta brist på kunskap om kvinnoarbete i äldre tider betonas av flera forskare. Janken Myrdal, ekonomhistoriker och professor i agrarhistoria, understryker i sin bok om det svenska jordbrukets historia under feodalismen att könsarbetsdelningen² kan verka konstant över århundraden, men att det saknas systematisk forskning om kvinnors arbete då källmaterialet sällan ger oss inblick i området.³ Bryggning har ofta påståtts höra till kvinnans arbetsfär, i synnerhet på landsbygden och i mindre städer där husfrun var ansvarig för att förse hushållet med husbehovet.⁴ Den katolske ärkebiskopen Olaus Magnus formulerade sig om kvinnornas arbete i Norden, när han år 1555, bosatt i Rom i exil efter landsflykt från Sverige och Gustav Vasas reformation, sökte att ge en fullständig beskrivning av det nordiska folket och vardagslivet. Han skrev att uteslutande kvinnor företog all bryggning och bakning, förutom vid furstarnas hov, höga herrars hus och större sammankomster, och att de alltid utförde sina göromål så renligt och samvetsgrant att maten och drycken de förberedde blev rent utav hälsosamma.⁵ Huruvida Olaus Magnus håller sig till hur det egentligen såg ut gällande kvinnors arbete är svårt att veta, då han gärna svävar ut i sina beskrivningar där fiktiva och verkliga förhållanden blandas. Detta påvisar ett annat problem i äldre källor och samtida, eller så nära samtida vi kan komma, skildringar av kvinnors arbete, som även Myrdal sätter fingret på: ”vi får bara se kvinnorna genom manliga skribenters ögon” och hänvisar till bland andra Olaus Magnus, men också Per Brahe, Schering Rosenhane, Åke Rålamb och resedagböcker av olika manliga författare.⁶

---

² Denna studie utgår ifrån definitionen av könsarbetsdelning som synonymt med genusarbetsdelning, liksom Maria Ågren beskriver begreppen och som beskriver dess innebörd följande: ”I båda fallen avses den kulturellt skapade och upprätthållna fördelningen av arbetsuppgifter mellan kvinnor och män i ett givet samhälle”. Se Ågren, Maria (2011). *Genus och arbete under tidigmodern tid. I Levebröd: vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?*, s. 5.

³ Myrdal, Janken (red.) (1999). *Det svenska jordbrukets historia [Bd 2] Jordbruket under feodalismen : 1000–1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg, s. 309.

⁴ Harrison, Dick (2002). *Sveriges historia medeltiden*. 1. uppl. Stockholm: Liber, s. 194; Harrison, Dick (2011). *Jarlens sekel : En berättelse om 1200-talets Sverige*. Stockholm: Ordfront, s. 66; Myrdal (1999), s. 310.

⁵ Olaus Magnus ([1555]2010), s. 607.

⁶ Myrdal (1999), s. 310.

Medeltidshistorikern Judith Bennett, som till stor del forskar om kvinnohistoria i det medeltida England, går så långt som att påstå att kvinnors situation inom arbetsfördelning kan likställas vid "history that stands still".⁷ Hon kritiserar historiker för att romantisera medeltiden som en guldålder där kvinnor innehade viktiga positioner inom jordbruk och hantverk, där de kunde uppnå framgångsrika positioner inom handel, eller att de hade en viss makt som gifta och änkor.⁸ Den bild som egentligen målas upp är hur kvinnor var uteslutna från ett fullkomligt deltagande i samhället, som Bennet menar inte är helt olik moderna patriarkala samhällen.⁹ Historien om kvinnors arbete präglas enligt Bennett av en djupgående kontinuitet, där kvinnoarbete karaktäriseras som låg-betalt, av låg status och låg-kvalificerat. Men även om historien inte innehåller de förändringar som historiker vanligtvis söker, betyder det inte att kontinuiteten inte är värt att utforska och förklara. Hon menar att det ramverk som bestämde gränserna för kvinnoarbete behöver analyseras.¹⁰

I linje med Myrdal och Bennett betonar även Maria Ågren, historiker vid Uppsala universitet som bland annat är projektledare för Gender and Work, att forskning om kvinnors yrkesliv under äldre tider, före 1800-talet, är i behov av vidare undersökning för att öka vår kunskap om kunskap om makt- och resursfördelningen mellan män och kvinnor.¹¹ Ågren menar att den långsamma kunskapsstillväxten inom detta område beror på två orsaker: dels att det är en tidskrävande process att finna tillförlitlig information om vilka försörjningsmöjligheter som fanns för män och kvinnor, dels för att det finns en tendens att förutsätta att sådan forskning inte skulle leda till intressanta resultat på grund av uppfattningen att arbetena ändå inte förändrades nämnvärt under medeltid och tidigmodern tid.¹²

1.3 Forskningsläge

Var ska man då börja för att undersöka kvinnors försörjningsmöjligheter och hur ska man ta sig an problemet med källmaterialets bristfällighet? I sin artikel från år 1980 om kvinnors ekonomiska situation under senmedeltiden presenterar Eva Österberg, professor emerita vid Lunds universitet, en rad hjälpmedel i forskning om kvinnors yrkesliv. Österberg menar att

---

⁷ Bennett, Judith M. (1988). 'History that stands still': women's work in the European past. I *Feminist studies*. 14(1988):2, s. 269–283.

⁸ Ibid., s. 270.

⁹ Ibid., s. 271.

¹⁰ Ibid., s. 280.

¹¹ Ågren (2011), s. 5.

¹² Ibid., s. 6–7.

kvinnornas försörjningsmöjligheter under medeltiden bör hänga samman med faktorer som kvinnornas legala rättigheter och skyldigheter, samt deras plats i produktionen. Kvinnornas plats i produktionen menar Österberg är, förutom lagarnas ramverk, också avhängande på kulturella normer (skiftat deltagande i produktionen i samband med kvinnornas civilstånd och ålder); hur arbetsorganisationen såg ut; hur mönstren för arbetsdelningen såg ut, både regionalt och socialt; och hur tillgången respektive efterfrågan på arbetskraft såg ut.¹³

I sin studie använder Österberg etnologen Günther Wiegelmans teori om regler för arbetsdelning, som hon menar kan appliceras på senmedeltiden. Wiegelmans teori består kortfattat av följande hypoteser: om det i arbetet finns ett *ekonomiskt intresse* och är inriktat på försäljning utförs det ofta av män, medan det utförs av kvinnor om arbetet är kopplat till hemmet; ju mer *tekniskt komplicerat* arbetet är och ju mer *arbetskraft* arbetet kräver, desto troligare är det att det utförs av män; om *arbetsuppgifterna* ställer krav på fingerfärdighet och präglas av en monoton process, desto troligare är det ett kvinnoarbete; och ju *mer omfattande arbetsföretaget* är, desto striktare blir könsarbetsdelningen där männen ansvarar för de centrala arbetsuppgifterna.¹⁴ Huruvida Wiegelmans hypoteser och Österbergs förslag på faktorer som hänger samman med kvinnornas plats i produktionen överensstämmer med annan tidigare forskning om bryggerinäringens arbetsdelning ska närmare undersökas i följande delavsnitt.

1.3.1 Könsarbetsdelning inom bryggerinäringen

I sin bok *Ale, beer and brewsters in England: women's work in a changing world, 1300–1600* undersöker Judith Bennett kvinnornas situation inom bryggerinäringen i England. Hon följer hantverkets förändring från 1300-talet då bryggning i stort sett var ett kvinnligt hantverk till att den utvecklades till ett professionaliserat manligt yrke under 1600-talet. Inledningsvis var ölbryggning ett hantverk som utfördes av kvinnor. Det var vanligtvis en småskalig, lokal verksamhet där kvinnor bryggde hemma och sålde överflödet till konsumenter. På så vis

---

¹³ Österberg, Eva (1980). Bonde eller bagerska? : vanliga svenska kvinnors ekonomiska ställning under senmedeltiden : några frågor och problem. I *Historisk tidskrift (Stockholm)*. 1980 (100). s. 282.

¹⁴ Wiegelmann, Günther (1975). Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa Konstanz oder Wandel?. I *Ethnologica Scandinavia*, s. 17; Österberg (1980), s. 294.

kunde gifta kvinnor bidra med en extra inkomst till hushållet och gav ogifta kvinnor och änkor möjligheten att försörja sig själva.¹⁵

Kommersialiseringen, industrialiseringen och Englands motsvarighet till ett bryggarskrå (*brewers' guild*) bidrog till att tränga ut kvinnorna från bryggerinäringen.

Professionaliseringen av yrket gjorde att kvinnorna inte kunde konkurrera med männen, då nya krav uppkom i form av t.ex. storskalighet, ökad marknadsföring, auktoritet över en alltmer manlig arbetskraft, utökad import och export, och investering i bättre utrustning.¹⁶

Bryggning, som tidigare hade varit tillgängligt för gifta som ogifta kvinnor och änkor, utvecklades till att kräva omfattande resurser, kapital och kontaktnät.¹⁷ Därför utvecklades ölbryggning till att bli alltmer otillgängligt för kvinnor – först för de ogifta kvinnorna som inte hade tillgång till det juridiska och ekonomiska stöd som gifta kvinnor hade genom sina män, men till slut också för gifta kvinnor när arenan för kvinnor överlag att offentligt syssla med ölbryggning förminskades.¹⁸

Bennett påpekar att kulturella normer från Tyskland och Nederländerna anammades och formade ölnäringen i England i samband med handel, import av arbetskraft och nya tekniker. De engelska bryggerskorna trängdes ut från ölnäringen i takt med att humleölet blev allt vanligare och efterfrågan på den inhemska ölsorten ale minskade. Detta berodde på den generella trenden att ny teknik kopplas samman med män, menar Bennett. Hon refererar till hur detta syns även i det medeltida Danmark, där det högvärderade tyska humleölet var förbehållet männen medan de danska bryggerskorna endast fick sälja vanligt danskt öl.¹⁹ Utländska influenser i ölnäringen innebar väsentliga konsekvenser för kvinnorna inom yrket, skriver Bennett, då humleölet både i Nederländerna och Tyskland bryggdes och såldes enbart av män. Det var ett högstatusyrke för män i en maskulint präglad industri som var storskalig, strängt reglerad av statsmakten och organiserad i skrän.²⁰

Med professionaliseringen av yrket skiftade det från att ha varit låg-kvalificerat till hög-kvalificerat. I takt med att ölbryggning blev ett mer lönsamt och professionaliserat företag blev det ett attraktivt heltidsyrke för män som övertog arenan.²¹ Kvinnorna kunde då, under

---

¹⁵ Bennett, Judith M. (1996). *Ale, beer and brewsters in England : women's work in a changing world, 1300-1600*. New York: Oxford University Press, s. 32–37.

¹⁶ *Ibid.*, s. 52–53, 145, 150

¹⁷ *Ibid.*, s. 52–53, 97.

¹⁸ *Ibid.*, s. 74.

¹⁹ *Ibid.*, s. 78.

²⁰ *Ibid.*, s. 82–83.

²¹ *Ibid.*, s. 74–76.

1600-talet, fortfarande arbeta inom områden av bryggeriverksamheten som var av låg status och illa belönade, till exempel som bärkraft eller som dragare, medan produktionen blev ett manligt hantverk.²² Mitt i all förändring som skakade om yrket ser Bennett en djupt rotad kontinuitet grundad i ett maktförhållande: trots att bryggerskornas hantverk förändrades förblev deras yrkesstatus densamma.²³

Det finns även forskning som berör bryggerskornas roll inom hantverket ur ett svenskt perspektiv. Christopher Pihl, forskare inom historia vid Uppsala universitet, har i avhandlingen *Arbete: Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* undersökt kronans gårdar i det tidigmoderna Sverige i syfte att studera skillnadsskapande och maktrelationer inom de olika arbetsområdena på gårdarna, varav ett vanligt arbete på gårdarna var bryggning. Pihl finner att arbetsdelningen mellan män och kvinnor påverkades av enhetens storlek. Vid en större enhet kom män allt mer att utföra arbetsuppgifter som kvinnor vanligtvis utförde vid mindre enheter,²⁴ men utifrån uppgifter om årsavlöningar kan Pihl bekräfta att bryggare och bryggerskor utförde samma arbetsuppgifter på kronogårdarna. Till exempel anställde Gripsholm för en majoritet av åren enbart en bryggare eller en bryggerska, med underlydande bryggardrängar, och anställde sällan bryggare och bryggerskor samtidigt. Pihl menar att om bryggarna och bryggerskorna ”skulle ha utfört olika uppgifter borde de i högre grad ha varit anställda samtidigt”.²⁵

Vid Kalmar slott, som var en av de större enheterna, anställdes mestadels män till bryggningen, men en del bryggerskor fanns med i listor över betinglöner. Dessa bryggerskor, som bodde i Kalmar stad, anställdes för att brygga på en viss mängd malt. Denna arbetsorganisation liknas av Pihl vid det medeltida systemet med bryggstol som innebar att salubryggning reserverades för stadens köpmän, men där stadens bryggare eller bryggerskor anställdes för själva bryggningen. Pihl menar att arbetsorganisationen i Kalmar troligtvis var en kombination av dels kvinnliga självständiga bryggare som bryggde småskaligt, dels manliga specialister som anställdes av kronan.²⁶

Pihl finner att det inte bara var enhetens storlek som påverkade könsarbetsdelningen inom bryggning på kronans gårdar, utan att den präglades av en kombination av två

---

²² Ibid., s. 7.

²³ Ibid., s. 59.

²⁴ Pihl, Christopher (2012). *Arbete: skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2012, s. 82.

²⁵ Ibid, s. 83.

²⁶ Ibid., s. 85.

arbetsorganisationsmönster: dels hushållets feminina kodning av bryggning som kvinnligt arbete, dels en specialiserad bryggning med en manlig kodning utefter städernas senare skråorganiserade ölproduktion.²⁷ Pihl menar att ”denna glidning mellan manliga och kvinnliga utövare inom bryggningen kan tolkas som en förändring av könskodning i samband med specialisering”.²⁸

Pihl ser hur bryggningen genomgick två specialiseringsfaser. Han menar att bryggningen inledningsvis var kvinnligt kodad och hade en låg grad av specialisering då bryggerskornas arbete ofta inkluderade fler sysslor. En bryggerska som var anställd vid en av kronans gårdar kunde gå under flera olika yrkesbeteckningar samtidigt och således ansvara för fler arbetsuppgifter än själva bryggningen. Hon kunde till exempel betecknas som en bryggerska och bagerska, bryggerska och källarpiga, eller med andra tillägg av yrkesbeteckningar så som väverska, mälterska eller torkerska.²⁹ I en första specialiseringsfas gick bryggning från att vara en kvinnligt kodad delsyssla till att bli en huvudsyssla, där det fanns både bryggare och bryggerskor som arbetsledare över bryggdrängar och -pigor. I en andra specialiseringsfas blev bryggningen mer maskulint kodad till följd av regleringar, utbildningsvägar och kunskapsackumulering. Import av manlig kunskaps- och arbetskraft från framförallt Tyskland under 1500-talet gjorde att kulturella normer anammades och yrket utvecklades i samma mönster som i Tyskland. Där var yrket tidigt reglerat i skråorganisationer och bar med sig kulturella normer om bryggning som ett manligt yrke.³⁰

Med dessa två exempel på forskning inom bryggerinäringens arbetsdelning kan det argumenteras att åtminstone fyra av Wiegelmans fem hypoteser tycks stämma överens med utvecklingen i arbetsdelningen som syntes i det medeltida England och på kronogårdarna i 1500-talets Sverige. Den hypotes som inte tycks hålla är den om arbetsuppgifternas utformning som avgörande för dess genuskodning. Pihl fann att bryggerskor och bryggare utförde samma arbetsuppgifter då antingen en bryggare eller en bryggerska kunde anställas för att förestå bryggningen,³¹ och Bennett såg att ölproduktionen präglades av en alltmer manlig arbetskraft där kvinnor tidigare hade utfört samma arbete.³² Om bryggeriverksamheten på kronogårdarna ökade i omfattning och krävde mer arbetskraft tog männen över de centrala

---

²⁷ Ibid., s. 85.

²⁸ Ibid., s. 85.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., s. 85–87.

³¹ Ibid, s. 83.

³² Bennett (1996), s. 54.

arbetsuppgifterna som kvinnorna tidigare förestod.³³ Gällande arbetets ekonomiska intresse och lönsamhet fann Bennett att detta var en bidragande faktor till maskuliniseringen av ölbryggningen i England. Hon menar också att den tekniska utvecklingen bidrog till att maskulinisera yrket då ny teknik krävde investeringar, där männens tillgång till kapital på grund av juridiska, ekonomiska, politiska, sociala och ideologiska faktorer gav dem ett försprång.³⁴

Dessutom framträder, av både Bennetts och Pihls forskning, att nya kulturella normer till följd av import av arbetskraft, teknik och yrkeskunskap, var en bidragande faktor till att kvinnorna marginaliserades. Både i Sverige och i England formades synen på ölbryggning i linje med de tyska idealen och föreställningarna om bryggning som ett lärt manligt hantverk. Import av arbetskraft visade på en förhöjd status av yrkeskunskapen, men inte den kunskap som kvinnorna innehade, då tyskt öl krävde andra metoder och dessa specialkunskaper var eftertraktade. Bennett inkluderar i sin bok ett citat från sena 1500-talets München, hämtat från Merry Wiesners forskning *Working women in renaissance Germany*: ”brewing is a learned art and given to men alone”.³⁵ Bennett menar att det ger ett tydligt intryck av hur uppfattningar om bryggning som ett manligt hantverk kunde uttryckas och förmodligen uppfattades av den tyska arbetskraften.³⁶ Yrkeskunskapen ansågs vara ett manligt privilegium i dessa länder under medeltiden mycket på grund av dess tidiga skråsammanslutning. Skråorganiserade yrken marginaliserade kvinnor, likt hur den engelska motsvarigheten *guilds* främjade professionella, manliga bryggare och inte småskaligt bryggande som en binäring för kvinnor. Till skillnad från i London, vars Brewers’ Guild har spår från år 1312, så stadgades inte bryggarskrået i Stockholm förrän inpå tidigmodern tid, under 1600-talet.³⁷ Fram till dess reglerades bryggerinäringen genom ramverk och influenser från Tyskland på annat vis.

1.3.2 Stockholms medeltida bryggerinäring

Det medeltida Stockholm beskrivs av litteraturhistorikern Henrik Schück och ekonomhistorikern Lars Magnusson som en handelsstad med i huvudsak import- och

---

³³ Pihl (2012), s. 82.

³⁴ Bennett (1996), s. 75–76, 97.

³⁵ Wiesner, Merry E. (1986). *Working women in Renaissance Germany*. New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press, s. 128–129.

³⁶ Bennett (1996), s. 82, se fotnot 41.

³⁷ Hornsey, Ian Spencer (2003). *A History of Beer and Brewing*. Cambridge: Royal Society of Chemistry, s. 296; Thunæus, Harald (1968). *Ölets historia i Sverige 1 Från äldsta tider till 1600-talets slut*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, s. 214–215.

exportverksamhet.³⁸ Där kunde särskilt köpmännen uppnå en stark ekonomisk och ledande ställning med kopplingar till utlandets handelsstäder.³⁹ Enligt Schück, och även stadshistorikern Folke Lindberg, befann sig dessa köpmän ofta på resande fot med sina varor och var beroende av att nödvändiga varor producerades av andra utanför det egna hemmet. De menar att då borgare i större medeltida städer inte hade möjlighet att vara självhushållande i lika hög grad som bondgårdarna skapades utrymme för hantverkare att etablera sig i staden genom att specialisera sig inom olika sorters hantverk.⁴⁰ Tidiga belägg för yrken som bagare, bryggare och slaktare menar Lindberg tyder på att livsmedelsförsörjningen hade förflyttats från det enskilda hemmet. Hantverkarnas huvudsakliga uppgift var att förse staden och den omkringliggande landsbygden med varor som inte producerades inom självhushållningen.⁴¹

Både i mindre och större städer förekom det hantverkare som specialiserade sig inom livsmedelsproduktion. Lindberg menar att borgarna i mindre städer såg till sitt eget husbehov i högre grad än i de större städerna, vilket gav mindre utrymme för yrken inom livsmedelsnäring.⁴² Detta bekräftas av Magnusson som redogör för att endast en bagare, två bryggare och tre slaktare finns redovisade i en tabell över hantverkare i sex städer från taxeringsregistret för Älvsborgs lösen 1571.⁴³ I Stockholm, där befolkningen i högre grad var beroende av livsmedelsproduktion utanför hemmet, blir listan längre i antal utövare och variationen av yrken ökar.⁴⁴ Stockholm hade plats för omkring tvåhundra hantverkare, vilket kan jämföras med Vadstena och Kalmar som hade 50 respektive 44 hantverkare och ett färre antal olika typer av yrken.⁴⁵ Det var denna utbredda mängd av hantverkare som gjorde att Stockholm kunde ha ett fungerande skråväsende, menar Thomas Lindkvist, professor emeritus i historia, och Maria Sjöberg, historieprofessor med fokus på genushistoria, båda vid Göteborgs universitetet.⁴⁶

---

³⁸ Magnusson, Lars (2016). *Sveriges ekonomiska historia*. 6., uppdaterade och rev. uppl. Lund: Studentlitteratur, s. 109, 114; Schück, Henrik (1951). *Stockholm vid 1400-talets slut*. 2. uppl. Stockholm: Geber, s. 50.

³⁹ Schück (1951), s. 50.

⁴⁰ Lindberg, Folke (1989). *Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid*. [Ny utg.] Stockholm: Prisma, s. 36; Schück (1951), s. 50.

⁴¹ Lindberg (1989), s. 36–37; Magnusson (2016), s. 114.

⁴² Lindberg (1989), s. 49.

⁴³ Magnusson (2016), s. 115. Skattelängder som kan ge en bild av yrkeslivet i andra medeltida städer finns endast bevarade från 1500- och 1600-talen, där Älvsborgs lösen är ett av de mest utförliga. Se Lindberg (1989), s. 46.

⁴⁴ Magnusson (2016), s. 114.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria (red.) (2015). *Det svenska samhället 800–1720: klerkernas och adelns tid*. 5., [rev. och uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur, s. 110.

Innan skråna stadfästes följde de flesta yrken inbördes sedvanerätt till dess att de ansåg det nödvändigt att anhålla om en formell stadga. Om yrkesmännen inte tillämpade sedvanerätt fastställde borgmästare och råd en rad bestämmelser, med bötesstraff som följd vid brott mot dessa.⁴⁷ Bryggarna var en av de yrkesgrupper som under medeltiden ännu inte sammanslutits i ett skrå. Det första bryggarskrået formades först under 1600-talet och ölförsäljningen reglerades innan dess av stadens styrelse. Brygggestol var den företagsform som reglerade Stockholms medeltida bryggerinäring, vilket innebar att den som hade rätt att idka brygggestol hade tillstånd att sälja öl. Att hålla brygggestol beskrivs av Karl Malmsten, i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, som ett sorts hemindustriföretag där ölet såldes direkt till konsumenten från hemmet.⁴⁸ Men det var inte fritt fram för vem som helst att sälja öl. Civilingenjören Harald Thunæus, som utgår från mycket av vad Malmsten skriver, klargör i den första delen av sitt tvåbandsverk *Ölets historia i Sverige* att rättigheten endast tillhörde de bofasta borgarna som drog stadens tunga, medan hantverkare och lösa kvinnor förbjöds att hålla brygggestol.⁴⁹ Detta menar han var i linje med hur hansestäderna reglerade bryggningens försäljningsrätt och där förbudet gällde desamma.⁵⁰ Här kan man se hur kulturella normer tycks ha anammats från Hansan, som var en sammanslutning av nordtyska köpmän som bedrev handel i nordsjö- och östersjöområdena mellan 1100-talet och mitten av 1600-talet.⁵¹

Thunæus och Malmsten skriver att borgarna med rätt att hålla brygggestol bedrev ölförsäljning enbart som en bisyssla vid sidan av sitt huvudsakliga arbete och att de gjorde detta genom att brygga mer än vad som täckte husbehovet för att sedan sälja överskottet, både i tunnor och kannor, från sitt källarlager.⁵² Eftersom ölförsäljning endast var en binäring menar de att borgarna, istället för att själva beblanda sig med bryggningen, anställde arbetskraft att sköta

---

⁴⁷ Schück (1951), s. 57–58.

⁴⁸ Malmsten, Karl (1957). Brygggestol. I Ingvar Andersson & John Granlund (red.) *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid Bd 2 Blik-Data*. Malmö: Allhem, s. 275.

⁴⁹ Thunæus (1968), s. 74–75; Malmsten (1957) s. 275. Enligt SAOB definieras en lös person som utan ordnat arbete och fast bostad, förr med bibetydelsen att vara moraliskt mindervärdig. Kopplades också samman med någons karaktär, som trolös och opålitlig. Se Lös (1942). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-03-20]. Schück beskriver det lösa folket i Stockholms stad som ”dem, som icke hade tre marks förmögenhet och icke voro i tjänst hos en borgare”. Lösa drängar och kvinnor som inte hade anställning drevs ur staden för att istället vara behjälpliga på landsbygden. Om de återkom till staden sattes de vid stupan från kl. 7 på morgonen till kl. 7 på kvällen, med ett vetebröd och ett stop öl. Se Schück (1951), s. 47. Lösa kvinnor kunde också vara lösaktiga kvinnor, alltså de kvinnor som hade utomäktenskapliga sexuella relationer (s.k. hor) vilket var olagligt och straffbart under medeltiden. Se Myrdal (1994), s. 31.

⁵⁰ Thunæus (1968), s. 75.

⁵¹ Hansan (u.å). I *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hansan> [2020-03-18].

⁵² Thunæus (1968), s. 75; Malmsten (1957), s. 277.

brygden mot en ersättning. Denna arbetskraft var städernas bryggare och bryggerskor, vilka beskrivs som yrkets egentliga hantverkare.⁵³

Enligt Göran Dahlbäck, som var professor i medeltidshistoria vid Stockholms universitet, var arbetet som bryggare och bryggerska inte ett lönsamt sådant. Genom att ställa upp en tabell över yrkesgrupper i Stockholm under år 1460 och vad de genomsnittligt betalade i skott⁵⁴ syns att bryggarna och bryggerskorna hamnade långt ner på listan. Bryggarnas genomsnittsskott hamnade på 2 öre och bryggerskornas på 1½ öre. Dahlbäck jämför detta med de övriga yrkena inom livsmedelssektorn, där samtliga hamnar högre upp på listan. Bagarna betalade hela 11½ öre i skott och hamnar höst upp på listan jämte djäknar (22 öre) och vinmän (10 öre). Dahlbäck noterar också att kvinnorna inom samtliga hantverkskategorier hamnar långt ner på listan då ingen kvinna når högre än 1 á 2 öre i genomsnittsskott.⁵⁵ För att få en klarare bild över hur arbetsorganisationen såg ut mellan bryggare, bryggerskor och bryggestolsidkare handlar nästa avsnitt om hur bryggingsprocessen såg ut under medeltiden.

1.3.3 Öl brygningens process under medeltiden

Öl var hela folkets dryck i det medeltida Sverige och utgjorde en stor del av konsumtionen.⁵⁶ Schüeck uppskattar den individuella vardagliga ransonen till uppemot 2,6–3 liter om dagen och påpekar att även om det kan låta mycket för oss idag bör man ha i åtanke att kosten till stor del bestod av torkad och saltad mat.⁵⁷ Öl var vad man drack till vardags året runt, medan vatten och mjölk var färskvaror – vatten kunde inte lagras och var ofta odrickbart om inte rent av skadligt, mjölken användes till annat för att säkra dess lagring i form av ost eller smör, medan ölet dels var näringsrikt och kunde motsvara en hel måltid, dels lagras över lång tid.⁵⁸ Vin var en dyr importvara som endast de välbeställda hade råd att handla med, även om den inte var särskilt vanligt ens i de högre samhällsskikten, menar Dick Harrison, professor i historia vid Lunds universitet. Vinet, som var så ovanligt att det noterades i skrift om det dök upp i samband med fester hos den högre samhällsklassen, var istället främst till för nattvarden

---

⁵³ Dahlbäck, Göran (2013). *I medeltidens Stockholm*. 3. uppl. Stockholm: Stockholmia, s. 165; Thunäus (1968), s. 76; Malmsten (1957), s. 277.

⁵⁴ Skott är en medeltida årlig skatt. NE definierar skott som den svenska medeltida stadens kollektiva skatt till kronan. Skott (u.å.). NE.

⁵⁵ Dahlbäck (1995), s. 85–88, 91.

⁵⁶ Myrdal (1999), s. 239.

⁵⁷ Schüeck (1951), s. 350–351.

⁵⁸ Tellström, Richard (2018). *En djupdykning i mjölken*. <https://www.slu.se> [2020-05-12]; Karlsson Strese, Else-Marie & Tollin, Claes (2008). Humle finns i öl av ”fel” skäl. *Forskning och Framsteg*, (3), 30–35. <https://www.fof.se> [2020-05-12].

där det även späddes ut med vatten.⁵⁹ Ölet var således den vanligaste drycken, men kunde samtidigt vara en högtidlig dryck vid årstidsfester som valborg och vid andra av livets högtider som bröllop och dop där det fanns särskilda barns-öl och bröllops-öl.⁶⁰ Dessutom skulle öl finnas i riklig mängd under skråsammankomster och gillefester samt vid magistratens sammankomster. Öl betalades också ut som ersättning för arbete och gavs bort som gåva. Till och med det lösa folket vid skampålen skulle förses med ett stop öl.⁶¹

Harrison och Sten Simonsson har på var sitt håll redogjort för hur en medeltida bryggningsprocess såg ut, varav den sistnämnde medverkande i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, som sammantaget tedde sig enligt följande manér:

För att brygga öl krävdes det totalt fyra ingredienser: malt, jäst, vatten och eventuell smaksättning. Innan bryggningen var man tvungen att framställa malt genom mältning, vars process uppdelades i tre steg: vattenbehandling (s.k. stöpning), groning och torkning. Korn var det spannmål som var vanligast att använda vid mältning, även om råg, vete och havre också förekom. Kornet blötlades i exempelvis en säck i ett vattendrag, varefter det lämnades att gro på golvet där kornens stärkelse började utvecklas till maltsocker. Därefter torkades kornen, antingen med hjälp av grovmaskiga mattor som hängdes upp över eldstaden eller i särskilda torkhus som kallades rior eller kölnhus vid torkning av större mängder malt. Vanligtvis tog hela mältningsprocessen mellan tio och tolv dygn.⁶²

I bryggningens andra steg krossades malten i en kvarn och kokades till en sötaktig välling kallad mäska där maltsockret kunde utvecklas färdigt. Mäskan fick sedan jäsa i rumsvärme och bli syrlig av naturligt förekommande jästsvampar och mjölksyrebakterier i luften. I det tredje steget var det dags för själva bryggningen. Malten silades för att få undan skaldelarna från vörten som sedan skulle kokas med vatten. Hade man råd med en metallkittel kokades vörten över eld, men hade man endast träkärl kunde stenar hettas upp som sedan lades i träkitteln, s.k. stenkokning. I samband med kokningen tillfördes också de smaksättningar som önskades. Honung användes för att göra festdrycken mjöd, men önskades ett beskt öl kunde ekbark, enris, skvatram, pors eller humle tillsättas. I det sista steget hälldes brygden upp i kar och

---

⁵⁹ Harrison (2002), s. 194; dens. (2011), s. 68.

⁶⁰ Myrdal (1999), s. 162; Thunæus (1968), s. 60.

⁶¹ Thunæus (1968), s. 56-60; Schüick (1951), s. 47.

⁶² Harrison (2011), s. 64-65; dens. (2002), s. 194; Simonsson, Sten (1957). Bryggning. *KL*, s. 281-282.

tunnor för att jäsa vidare och lagras. Däri omvandlades maltsockret till alkohol och kolsyra med hjälp av jästsvamparna.⁶³

Alla de brygg- och mältningsredskap som användes var vanliga, enkla köksredskap som redan fanns i hemmet (vidjekorgar, säckar, bryggpannor, kittlar, kärl, tunnor och kar) vilket, enligt Simonsson, bidrog till att göra mältning och bryggning till ett kvinnoarbete.⁶⁴ Detta tyder på att bryggningen kan ha varit kvinnligt kodad inom hushållet, men det tolkas den även ha varit på andra håll. Thunæus skriver att Vadstena kloster anställde kvinnor att ansvara för bryggningen och malttillverkningen: en bryggerska, tre bryggpigor och två mälterskor.⁶⁵ Även Pihl såg att arbetsuppgiften mältning tillhörde kvinnornas arbetsuppgifter, även på de större kronogårdarna som oftast anställde manliga bryggare, och kvinnorna hade då yrkesbeteckningen mälterska eller törkerska.⁶⁶ Enligt Thunæus var bryggningen både i bondehushållet och i städerna ansett att vara en kvinnoyssla, men han menar att borgarhustrur inte involverade sig i själva bryggningen utan lät anställa bryggerskor.⁶⁷

I det medeltida Stockholm såg bryggingsprocessen annorlunda ut jämfört med mindre städer och på landsbygden. I och med att bryggningen liksom andra yrken inom livsmedelsnäringen formades till ett hantverk och ett yrke blev det inte längre en syssla enbart knuten till hushållet och självhushållning, utan utvecklades till en tjänst som kunde erhållas av stadens bryggare och bryggerskor mot en ersättning.⁶⁸ Thunæus belyser ytterligare en anledning till att bryggningen förflyttades från hemmet, nämligen brandfaran som den öppna elden medförde vid mältning och kokning.⁶⁹ För att undvika eldsvådor i staden framställdes malt i skilda mälterier och bryggning genomfördes i brygghus, också kallade stekarhus. På grund av eldfaran skulle brygghusen muras upp av sten, förses med bryggskorstenar och helst vara belägna nära vattnet. Av samma anledning begränsades antalet mälterier och brygghus till ett fåtal, som kunde hyras ut för en brygd åt gången.⁷⁰ Thunæus skriver också att eldfaran medförde flera regleringar gällande öltillverkningen, däribland att det enligt stadslagen var förbjudet att göra upp eld innan det ringts ur vård, kl. 5 på morgonen. Men ett undantag gjordes för kvinnor som vakade över ölbryggning eller mältning, då det var en lång process

---

⁶³ Harrison (2011), s. 64–66; dens. (2002), s. 194; Myrdal (1999), s. 39, 239; Simonsson (1957), s. 283.

⁶⁴ Simonsson (1957), s. 283.

⁶⁵ Thunæus (1968), s. 77.

⁶⁶ Pihl (2012), s. 84.

⁶⁷ Thunæus (1968), s. 77.

⁶⁸ Dahlbäck (1995), s. 165; Lindberg (1989), s. 36–37; Magnusson (2016), s. 114.

⁶⁹ Thunæus (1968), s. 73–74.

⁷⁰ Ibid., s. 73–74; Malmsten (1957), s. 277.

som inte kunde avbrytas.⁷¹ Detta skulle kunna innebära att ölbrygging och mältning, trots uppgifternas förflyttning från hemmet, fortfarande ansågs vara en kvinnlig syssla också i städerna.

Att vara brygggestolsidkare innebar inte nödvändigtvis att man hade ägde ett eget bryggghus eller vice versa, menar Thunæus.⁷² Dessutom var det en dyr investering att äga samtliga av de hus och bodar som krävdes för att kunna brygga. Ett fåtal välbeställda personer hade förmodligen råd med detta, men de allra flesta var nödda att hyra bryggghus och mältbod per brygd.⁷³ Det var först vid jäsning och lagring som ölet hamnade i ägarens källare, efter att det tappats på tunnor och transporterats dit av stadens dragare.⁷⁴ Från källarlagret såldes ölet vidare till konsumenter och här tar regleringen av ölnäringens försäljning vid, i systemet som kallades brygggestol.⁷⁵ Dahlbäck och Malmsten skriver att den sista processen, jäsning och lagring, låg under husmoderns särskilda ansvar och skötsel, men vad som bygger upp detta påstående framgår inte.⁷⁶ Inte heller framgår det vem som ansvarade för ölförsäljningen. Om hemmets källare gärna omvandlades till en krog i förlängningen, som Dahlbäck menar,⁷⁷ torde försäljningen rimligtvis ha kunnat utföras av både man och hustru.

Vad som tydligt framgår är att bryggningen process i Stockholm var uppdelad i olika etapper på olika platser, vilken gör det än mer tydligt att bryggningen inte längre hörde till hushållets vardagliga sysslor. Vilken roll bryggerskorna och husmödrarna hade inom bryggerinäringen behöver undersökas närmare. Genom en översiktlig ansats att applicera Wiegelmans hypoteser på bryggeriyrket framstår det i nuläget som om bryggaryrket torde ha varit kvinnodominerat. Produktionen var icke lönsam och icke omfattande, då brygggestol endast var en binäring. Bryggarna och bryggerskorna, som därför måste ha anställts sporadiskt, betalade mycket lite i genomsnittsskott. Huruvida ölförsäljningen var lönsam trots dess status som binäring framgår inte. Enligt Wiegelmans teori bör ölförsäljningen ha varit en manligt dominerad del. Är det så att bryggerinäringen var uppdelad i två led; produktion och försäljning, och att dessa tedde sig annorlunda i arbetsdelning och -organisation?

---

⁷¹ Thunæus (1968), s. 74.

⁷² Ibid., s. 76.

⁷³ Dahlbäck (1995), s. 165.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.; Malmsten (1957), s. 276.

⁷⁷ Dahlbäck (1995), s. 165.

1.4 Undersökningsfrågor

Utifrån tidigare forskning och teoribildning tar följande fråga en framträdande roll: Vilken plats hade kvinnor inom bryggerinäringen i det senmedeltida Stockholm? Detta är den övergripande undersökningsfrågan för studien där kvinnornas försörjningsmöjligheter inom både produktion och försäljning ska belysas. För att få en klarare bild över vilka regleringar som fanns och hur de tog sig i uttryck ska även ramverket som omgärdade kvinnornas möjligheter att ta del av yrket undersökas, vilket bildar följande delfråga: Vilka regleringar avgjorde kvinnornas försörjningsmöjligheter inom yrket?

1.5 Teoretiska utgångspunkter

Enligt Wiegelmanns teori om arbetsdelning läggs grunden för en maskulinisering om det inom arbetet finns ett ekonomiskt intresse och om det är inriktat på försäljning, om det kräver ny teknisk kunskap, om det kräver omfattande arbetskraft och om arbetsföretaget i sig är omfattande.⁷⁸ Enligt de studier som Pihl och Bennett genomfört framgår det att, i motsats till Wiegelmanns teori, arbetets innehåll ha liten betydelse för könsarbetsdelningen, åtminstone vad gäller bryggning, då arbetsuppgifterna utfördes av både män och kvinnor.

Att det inte är arbetsuppgifterna i sig som avgör vad som anses vara kvinnligt och manligt kommer även Lena Sommestad, tidigare professor i ekonomisk historia, fram till i sin doktorsavhandling från 1992 om mejeriyrkets maskuliniseringsprocess. Hon beskriver att maskuliniseringsprocessen beror på faktorer som maktförhållanden i samhället samt ekonomisk, teknisk, kulturell och politisk utveckling.⁷⁹ Hon uttrycker sig om könsarbetsdelningens process på följande vis:

Arbeten blir kvinnliga eller manliga som ett resultat av en historisk, kulturell process; de kodas som manliga eller kvinnliga av de människor som – i en specifik historisk situation – tolkar deras innehåll.⁸⁰

Därför är det av intresse för undersökningen att se närmare på hur bryggerinäringens två delar, produktion och försäljning, formades av Stockholms stadsstyrelse som reglerade bryggerinäringen på en lokal nivå. Analysen kommer att framställas i linje med Österbergs

---

⁷⁸ Wiegelmann (1975), s. 17.

⁷⁹ Sommestad, Lena (1992). *Från mejerska till mejerist: en studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Diss. Uppsala : Univ, s. 13.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 13–14.

fem faktorer för att rikta ljuset mot kvinnornas plats i bryggerinäringen, som ska ge en klarare bild över hur ramverket var uppbyggt: lagarnas ramverk, kulturella normer, arbetsorganisation, arbetsfördelning och tillgång respektive efterfrågan på arbetskraft.⁸¹

1.6 Metod

Det medeltida yrkeslivet är ett undflyende område i svensk historieforskning då det bevarade källmaterialet från denna tid är begränsat. Därför är man nödd att genomföra en utforskande undersökning av det källmaterial som finns att tillgå. I och med att undersökningen är av en utforskande karaktär, med delsyfte att undersöka vad källmaterialet egentligen berättar, passar för denna studie Janken Myrdals inkluderande källpluralistiska metod, som också inbegriper indiciemetod och klassisk källkritik. Källpluralism kan användas när man inte kan finna tillräckligt med belägg i enbart ett källmaterial, utan måste söka igenom flera olika källor. Indiciemetoden används när man använder källmaterial som inte direkt beskriver de frågor man vill ha svar på, utan måste använda sig av källor som ger indirekta belägg, *indicier*. Till exempel kan man använda tiondelängder för att diskutera skördeutfallet, skriver Myrdal. Forskaren kan också tvingas använda *ledtrådar* i form av oavsiktligt utlämnade uppgifter, om beläggen blir än mer perifera och osäkra än indicier. För att undvika övertolkning av källmaterialet fungerar klassisk källkritik och källpluralism som motvikt i form av kontroll och jämförelse för att kunna dra slutsatser.⁸² Myrdal menar att denna metod karaktäriseras av osäkra slutsatser, men att det är bättre ur ett konstruktivt perspektiv att acceptera osäkerheten istället för att inte uttala sig alls och låta området förbli outforskat. Slutsatser om företeelser och samband som är sannolika snarare än sanna måste då förtydligas med hjälp av försiktighetsord, och osäkerhetsmarkörer ska inte rensas bort från sammanfattningen.⁸³

Den klassiska källkritiken som Myrdal hänvisar till handlar om rumslig och kronologisk närhet, samt diskussion om källmaterialets tendens.⁸⁴ Rumslig och kronologisk närhet syftar på skribentens närhet till det som skrivs. Enligt religionshistorikern Lena Roos handbok för att studera medeltiden lyder den allmänna regeln ”ju närmare desto bättre” i relation till tid, rum och samhällsklass. Källmaterialets tendens handlar om skribentens förhållningssätt till

---

⁸¹ Österberg (1980), s. 294.

⁸² Myrdal, Janken (2007). Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket. I *Historisk tidskrift (Stockholm)*. 2007(127):3, s. [495]–504.

⁸³ *Ibid.*, s. 503–504.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 502.

det som skrivs. Vem skriver texten, i vilket syfte och vilken anknytning har skribenten till det som skrivs? Allt detta påverkar hur händelsen skildras.⁸⁵

1.7 Källor, källkritik och avgränsning

Som tidigare har nämnts är källmaterialet om medeltida yrkesliv i Sverige begränsat. Särskilt det skriftliga materialet gällande Stockholm är centrerat till sent 1400-tal och tidigt 1500-tal, till följd av den stora stadsbranden år 1419 som förstörde alla de äldre arkiverade skriftliga källorna.⁸⁶ En del av det skriftliga källmaterialet som finns att tillgå för Stockholms stad omfattar volymer i form av skotteböcker, tänkeböcker, burspråk och strödda räkenskaper. Jämfört med Sveriges medeltida städer i övrigt är dessa volymer de allra mest utförliga och det finns ett tillräckligt antal av dem för att kunna göra en längre undersökning över tid.⁸⁷ Den äldsta bevarade skotteboken är från 1460–1468, och därefter följer två skotteböcker som redovisar åren 1501–1510 respektive 1516–1525. Stockholms stads tänkeböcker finns bevarade från år 1474 och in på tidigmodern tid, men till denna studie används endast de som rör i stort sett samma tidsperiod som skotteböckerna. De som här används är totalt fem volymer som behandlar åren 1474–1483, 1483–1492, 1492–1500, 1504–1515 och 1514–1520. Den sistnämnda volymen har även senare tillägg som skrider över till år 1524.

Stockholms skotteböcker och tänkeböcker skrevs av stadsskrivaren, som var en heltidsanställd tjänsteman i Stockholms medeltida stadsförvaltning med ansvar för stadens skrivelser, däribland att föra stadsboken och stadens räkenskaper.⁸⁸ Under studiens undersökningsperiod hade Stockholm fyra stadsskrivare: Nils Hansson (cirka 1459–1474), Ingevald (1474–1487), Helmich van Nörden (1487–1511) och Anders Andersson (1511–1524).⁸⁹ Hur stadsskrivarna förhöll sig till sin arbetsuppgift är omöjligt att veta, men en kladd i marginalen i den första volymen skotteböcker skildrar stadsskrivaren Nils Hansson som stundom utled: ”Sic est finis huius libri laboris, premium posco laboris”. Detta översätts av Johan Axel Almquist till att Hansson ”fordrade att utfå lönen för sin havda möda”.⁹⁰

---

⁸⁵ Roos, Lena (2008). *Att studera medeltiden*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur, s. 27–28.

⁸⁶ Dahlbäck (1995), s. 189.

⁸⁷ Lindberg (1989), s. 46–47.

⁸⁸ Dahlbäck (1995), s. 60.

⁸⁹ *Ibid.*; STb 1474–83, s. xi.

⁹⁰ Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1926). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 3:1 Stockholms stads skottebok 1460–1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460–1473*. Stockholm, s. viii.

I denna studie används de tryckta versionerna av Stockholms stads skotteböcker och tänkeböcker, vilka är utgivna av Kungliga Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, tillsammans med Stockholms stad och samfundet Sankt Erik. De olika volymerna är i sin tur sammanställda av arkivarierna och historikerna Johan Axel Almquist (SSkb 1460–68, SSkb 1516–1525, STb 3, STb 4 och STb 5) och Emil Hildebrand (STb 1), historikern Gottfrid Carlsson (STb 2), fornforskaren och skriftställaren Hans Hildebrand (SSkb 1501–1510) samt medeltidshistorikern och arkivarien Ludvig Magnus Bååth (som slutförde Hans Hildebrands påbörjade arbete med SSkb 1501–1510).

Det främsta problemet som transkribenterna har tampats med i arbetet att återge manuskripten i tryck är språket. Stadsskrivaren skulle enligt lag skriva stadens offentliga handlingar på svenska,⁹¹ men medeltidssvenskan följde inte en enhetlig språkform. Dels blandas tyska och latinska låneord in, dels skiljer sig språkformen mellan årgångarna, även om antalet svårbegripliga ord minskar i de nyare årgångarna när språket börjar utvecklas mot äldre nysvenska.⁹² Transkribenterna hänvisar till Söderwalls ordbok över det svenska medeltidsspråket för att tyda obegripliga ord, varför jag har använt denna flitigt i tolkningen av de tryckta versionerna av källmaterialet eftersom det svenska medeltidsspråket för mig tidigare var ett okänt område.

Även stadsskrivarnas egen skrivstil har försvårat transkriberingen av originalverken, då de stundom för slarviga anteckningar och inte följer en enhetlig språklig form. Inte bara har de olika stadsskrivarna olika språkform sinsemellan, en och samme stadsskrivare kan variera i sin språkform. Det sistnämnda beskrivs följande av Almquist: ”De inkonsekvenser och den bristande följdriktighet i ordformer och stavningssätt, som redan av E. Hildebrand påtalades, ökas likaledes inemot medeltidens slut snart till det groteska”.⁹³ Under sent 1400-tal befann sig det svenska medeltidsspråket i en utvecklingsfas och det var först under Vasatiden som det svenska riksskriftsspråket började grundas.⁹⁴ Därför hade inte de medeltida stadsskrivarna en standard att följa, varför deras stavning och grammatik skiljer sig markant från varandra.⁹⁵ Med anledning av detta har jag valt att behålla den ursprungliga språkformen i citat, som

---

⁹¹ Dahlbäck (1995), s. 60.

⁹² STb 4, s. ix.

⁹³ SSkb 1460–68, s. xii.

⁹⁴ Tingbjörn, Gunnar, Thavenius, Jan, Hyltenstam, Kenneth, m.fl. (u.å.). Svenska. *NE*. Se avsnitten om Fornsvenska och Yngre nysvenska.

⁹⁵ STb 1, s. xi

presenterar belägg från källmaterialet, för att det ska vara möjligt för andra att kunna tolka källorna annorlunda.

De citat som presenteras i undersökningsdelen återges ord för ord så som de skrivits i de tryckta utgåvorna, om än med små ändringar i formatet. I citaten från skotteböckerna och kämnärsräkenskaperna förtydligas summor av belopp och kostnader inom rundparentes. Dessa summor finns även med i de tryckta utgåvorna i tabellform.⁹⁶ I transkriberingen ser det ungefär ut på följande vis i skotteböckerna och de tillhörande kämnärsräkenskaperna:

Item aff hustrv Anna fan Eemens xj tunnar óól tunnane for v óre.....	Mark	öre	ört.	pen.
	6	7	—	—

Citatet som presenteras i studien utformas då på detta vis:

Item aff hustrv Anna fan Eemens xj tunnar óól tunnane for v óre (6 mark, 7 öre).⁹⁷

Citat ur tänkeböckernas protokoll har markerats med årtal och datum för händelsen:

28 januari 1489. Samma dach Oleff screddere felter till vj (6) marck, for han brwkar ij (2) embethe, sel ööl ok sömer, och for saramalit. Dabit ij (2) marck.⁹⁸

Paragraferna i burspråken presenteras i studien markerade med årtal och numrering, liksom hur paragraferna har ordnats av transkribenten i de tryckta utgåvorna:

1459: *55. Item engä embetzsmen eller lösa quinnor skulo halla bryggestool vppe vidh sina iij (3) marck.⁹⁹

Nummer inom rundparentes i citaten, ofta efter källmaterialets romerska siffror, är införda av transkribenten. Föregår paragrafens numrering av en asterisk, som i föregående fall, innebär det att paragrafen har införts vid ett senare tillfälle i originalkällan av stadsskrivaren själv. När burspråken skulle förnyas byggde de ofta på varandra, varför de innehåller överstrykningar, ändringar och tillägg som tillkommit med åren. Genom att tyda stadsskrivarnas handstilar har transkribenterna ofta kunnat avgöra vem som gjort vilket tillägg och ungefär vid vilken tid. Transkribenterna redovisar samtliga ändringar som gjorts i originalet, både i skotteböckerna och tänkeböckerna, och markerar dem med olika typer av parenteser och kommentarer. Dessa

⁹⁶ 1 mark = 8 öre, 1 öre = 3 örtugar, 1 örtug = 8 penningar. Se Tingström, Bertil (u.å.). Öre. *NE*.

⁹⁷ SSkb 1460–68, s. 478.

⁹⁸ STb 2, s. 319.

⁹⁹ STb 1, s. 433.

markeringar behålls även i de citat som redovisas här i studien, men för att skilja mellan originaltexten och transkribentens kommentarer har de senare omgivits av rundparenteser.¹⁰⁰

I och med den begränsade tillgången till källmaterial kan avgränsningen tyckas ske av sig självt, men det är också främst i städerna, enligt Bennett, som vi kan spåra förändring i kvinnors arbetsituation.¹⁰¹ Det var också i Stockholm som bryggerinäringen genomgick en påtaglig förändring under medeltiden, där bryggningen förflyttades från hemmets sysslor till att bli en tjänst i staden.¹⁰² Därför kan man ana att kvinnornas situation inom hantverket förändrades där och då, vilket lockar till vidare undersökning av just Stockholms stadsböcker.

Skotteböckerna redovisar stadens årliga skatteindrivning av stadens invånare. De skattepliktiga redovisas kvartersvis med uppgifter om den skatt de har betalat in, eller inte har betalat in och är skyldiga. Personerna redovisas också ofta med yrkestitlar, men långt ifrån alla, vilket ger ett visst mörkertal gällande deras huvudsakliga syssla. Lindberg påpekar att det inte ingick i stadsskrivarnas uppgift att lämna fullständig redovisning av en skatteskyldig persons yrke, vilket torde innebära att vissa personer utan yrkesbeteckning kan ha varit hantverkare även de. Därför menar Lindberg att det antal hantverkare som det finns belägg för enbart är minimisiffor, som ändå har sitt givna värde.¹⁰³

Staffan Nyström, professor emeritus i nordiska språk, och Eva Brylla, tidigare docent i nordiska språk, menar att vi inte kan veta om yrkestitlarna i vissa fall fungerade som binamn, en sorts beskrivande namn eller smeknamn, snarare än vad personen i fråga arbetade med.¹⁰⁴ Men, yrkestitlarna är ändå en ingång till hur människorna levde i staden. Historieprofessorn Dag Lindström vid Uppsala universitet, som i *Bryta, bygga, bo* skriver om arbete och vardag i städer under senmedeltiden fram till tidigmodern tid, argumenterar att yrkesidentiteten genomsyrade hela det medeltida livet – att man inte gjorde skillnad på privatperson och

---

¹⁰⁰ För en jämförelse mellan originaltext och de tryckta utgåvorna av tänkeböckernas protokoll, se Stockholms stad (u.å.). I *Stockholmskällan: Stockholms stads tänkeböcker, utdrag från åren 1474–1629*. <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/6871> [2020-06-08].

¹⁰¹ Bennett (1988), s. 271.

¹⁰² Lindberg (1989), s. 36–37; Magnusson (2016), s. 114; Schück (1951), s. 50.

¹⁰³ Lindberg (1989), s. 41, 51.

¹⁰⁴ Nyström, Staffan (2013). Några generella begrepp och termer : Namn – appellativ. I Nyström, Staffan (huvudredaktör), Brylla, Eva, Frändén, Märith, Wahlberg, Mats och Vikstrand, Per (red.) *Namn och namnforskning : Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19)*. Uppsala: Uppsala universitet, s. 12; Brylla, Eva (2013). Binamn : Avgränsning mot appellativ och andra namnkategorier. I Nyström, Staffan (huvudredaktör), Brylla, Eva, Frändén, Märith, Wahlberg, Mats och Vikstrand, Per (red.) *Namn och namnforskning : Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19)*. Uppsala: Uppsala universitet, s. 115.

yrkesroll, privatliv eller arbete.¹⁰⁵ Detta torde innebära att de redovisade namnen med tillhörande yrkesbeteckning faktiskt var verksamma inom yrket, och får således fungera som en slags utgångspunkt för denna studie.

Dahlbäck påpekar att skotteböckerna inte redovisar samtliga av stadens invånare. I skattelängderna syns i princip bara borgare, stadsinvånare som ägde hus i staden eller de som hade tillräckligt stor inkomst av rörelse för att bli beskattade.¹⁰⁶ Men, i skotteböckerna redovisas även de som av olika anledningar inte betalar skatt. Dessa är till exempel allmosemän och -kvinnor, syltekarlar och -konor, och skatteskyldiga invånare som går skattefria antingen för att de inte har medel att betala skatt, med anteckningen *pauper* i marginalen, eller hantverkare som står i stadens tjänst.¹⁰⁷

I skotteböckernas personregister finner man ett betydande antal kvinnor. Dessa var förmodligen änkor med tanke på kvinnornas omyndighet under medeltiden. Unga kvinnor ingick i en manlig familjemedlems hushåll och gifta kvinnor företräddes av sina män, vilket innebär att de sällan framträder i kameralt källmaterial, menar Österberg. I skattesammanhang framträder kvinnor därför troligtvis först när de blivit änkor, framför allt om de har egendom som kan beskattas eller om de är myndiga företagare i form av hantverkare, husägare eller köpmän.¹⁰⁸

Lindberg menar att skotteböckerna ur flera synpunkter är ett ganska bristfälligt material, men det finns ingen liknande källa som kan ersätta dem. Så länge man använder dem med kritik, anser Lindberg att de som källmaterial kan bringa intressanta upplysningar.¹⁰⁹ Skotteböckerna kan ge en översiktlig bild av hur många som var verksamma inom bryggerinäringen och hur deras ekonomiska situation såg ut. Källmaterialet passar sig sämre för att undersöka enskilda personer, i synnerhet kvinnor, då det är svårt och tidsödande att följa dem under en längre tid. Raderna av information är kortfattade, vanliga namn delas av flertalet personer i olika kvarter, och yrkesbeteckningar skrivs inte alltid ut. Österberg menar att materialet fungerar ”allmänt

---

¹⁰⁵ Lindström, Dag (1994). Hushåll, heder och ära: om arbete och vardag i den medeltida och tidigmoderna staden. I Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas. (red.) *Svensk historia underifrån : Bryta, bygga, bo*. Stockholm: Ordfront, s. 80.

¹⁰⁶ Dahlbäck (1995), s. 50, 62.

¹⁰⁷ Dahlbäck (1995), s. 69; Lindberg (1989), s. 42; SSkb 1460–68, s. 546, 550.

¹⁰⁸ Österberg (1980), s. 283.

¹⁰⁹ Lindberg (1989), s. 42.

sett lättare som tvärsnittsdata för kvantitativ analys, än som underlag för rekonstruktion av individuella levnadsförlopp”.¹¹⁰

Vad det årliga skottet baserades på är inte klarlagt i källorna, men Dahlbäck menar att det förmodligen är en form av kombinerad skatt på egendom och rörelse.¹¹¹ Även om taxeringsgrunderna är oklara kan man ändå jämföra skattebetalare med varandra för att se vilken skatteklass de tillhörde. Därför kommer skattelängderna ligga till grund för en kvantitativ undersökning där antalet redovisade bryggare och bryggerskor under åren 1460–68, 1501–10 och 1516–25 sammanställs, dels i olika skatteklasser, dels för att få en bild över hur många som var verksamma inom yrket. Detta kan också ge ledtrådar i hur efterfrågan respektive tillgång på arbetskraft såg ut under perioden.

I skotteböckerna finns även kämnärs- och borgmästarräkenskaperna från åren 1460–1473 respektive 1430–1440. Dessa redovisar kämnärernas och borgmästarnas utgifter under respektive period. Kämnärerna uppbar också stadens inkomster av diverse avgifter, till exempel vinaccis, saköre och tappöre, vilka nedtecknades i längderna.¹¹² De för studiens syfte intressanta belägg som där har funnits handlar om utgifter och inkomster i koppling till öl, i synnerhet anställd arbetskraft och köp av öl från försäljare.

Tänkeböckerna var en form av protokoll som fördes över rådets sammanträden. Här finns en bred mängd olika sorters protokoll samlade, som magistratsprotokoll, kriminalprotokoll, civilprotokoll, småprotokoll och även protokoll som tar upp bland annat förseelser mot allmän ordning, slagsmål och dylikt.¹¹³ Utöver dessa finns det också anteckningar av allmänt slag.¹¹⁴ Tänkeböcker är problematiska som källor då de situationer som finns nedtecknade i dem är ögonblicksbilder som kräver omfattande genomgångar och är svåra att sätta i ett sammanhang.¹¹⁵ Ändå finns där indicier och ledtrådar kring bryggerinäringen, då vissa av dessa ögonblicksbilder till exempel skildrar hur personer försökte kringgå reglerna som fastställdes i burspråken.

I den första tänkeboken i serien finns även burspråk från år 1459–63, 1476, 1478, 1481–82 och 1527. Dessa burspråk var offentliga påbud, förmaningar och förhållningsregler som av

---

¹¹⁰ Österberg (1980), s. 285.

¹¹¹ Dahlbäck (1995), s. 68.

¹¹² Ibid, s. 62, 69.

¹¹³ Almquist, Johan Axel, Hildebrand, Hans & Hildebrand, Emil (red.) (1917). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:1 Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm, s. ix.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Pihl (2011), s. 31

magistraten, stadens borgmästare och råd, framställdes inför menigheten, stadens vanliga folk, på bestämda tider. I Stockholm basunerades burspråken till menigheten under jul och pingst. Burspråken var en sorts komplement till stadslagen där oklara punkter förtydligades och den allmänna ordningen i staden reglerades. De handlade ofta om säkerhetsförordningar, regleringar och förbud, ofta i samband med eld, handel, marknader, hantverk och stadens miljö. Dessa burspråk var föränderliga, de redigerades och förnyades av stadsskrivaren när det ansågs nödvändigt.¹¹⁶ I burspråken finner man också bestämmelser som införts för att reglera bryggerinäringen och är därför av stor betydelse för denna studie.

Jordeböckerna har i denna studie inte använts då fokus inte ligger på till exempel ägande och arvsrätt, men skulle kunna ge värdefulla tillskott vid en vidare djupdykning i detta område. De skulle kunna ge ytterligare belägg på vilka som ägde bryggghus samt hur dessa bryggghus var utformade. Som Myrdal beskrev källpluralism så kan källmaterial ge indirekta belägg, i form av indicier och ledtrådar, även i källor där man först inte förutsätter kunna finna några.¹¹⁷ De medeltida diplomerna har inte använts, då de vid en översiktlig genomgång inte gav några belägg för bryggerinäringens utformning. Inte heller har arkeologiska fynd använts, men kan vid en utförligare studie visa mer om redskap, bryggghus och andra materiella spår som kan användas för att utvinna information om bryggerinäringen.

1.8 Undersökningens disposition

Undersökningen inleds med en undersökning av yrkes- och civilståndsbeteckningar samt i vilken betydelse de används i källmaterialet. Sedan fokuseras det ramverk som inkluderade och exkluderade aktörer i bryggerinäringens företagssystem, brygggestol, där även dess laga och olaga form undersöks. Vidare undersöks hur bryggningens förflyttning från hemmet bidrog till att dela upp bryggningsprocessen. Sist undersöks bryggerinäringens arbetskraft, där antalet bryggare och bryggerskor sammanställs för att få en bild av om det var mans- eller kvinnodominerat samt hur mycket de betalade i det årliga skottet.

---

¹¹⁶ Dahlbäck (1995), s. 62–63; STb I, s. 421–422; Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Bursprak. I *Ordbok över svenska medeltidsspråket : Supplement*. Lund: Berlingska Boktryckeriet, s. 95.

¹¹⁷ Myrdal (2007), s. 495–503.

2 Undersökning

2.1 Begreppsundersökning av yrkes- och civilståndsbeteckningar

För att kunna tolka källmaterialet och kunna använda det i kvantitativ analys har det varit viktigt att reda ut olika begrepp och beteckningar. I och med att bryggning blev ett yrke under medeltiden fick det också en yrkesbeteckning, vilket har varit vägledande i undersökningen för att finna de personer som redovisas som bryggare eller bryggerskor och vilket sorts arbete de utförde. En bryggare definieras på olika sätt: han kan vara en person som yrkesmässigt brygger öl, driver ett bryggeri eller sysslar med ölförsäljning.¹¹⁸ En bryggerska kan i sin tur vara antingen någon som anställs för att brygga öl, en ägarinna av ett bryggeri eller en hustru till en bryggare.¹¹⁹ Denna mångtydighet beror på begreppets användning i olika sammanhang och tider, och gör påvisar nödvändigheten av att undersöka i vilken betydelse begreppet används i källmaterialet.

Så länge kvinnor ingår i ett hushåll där en man kan företräda dem, antingen en familjemedlem eller en make, är de i stort sett osynliga i skattelängderna. Därför resonerar Österberg att det främst är när de blivit änkor med egendom och i egen rätt blivit skattskyldiga som de framträder.¹²⁰ Men, i källmaterialet är civilståndsbeteckningen hustru vanligt förekommande, vilket inledningsvis var förbryllande, med tanke på att det främst är änkor som framträder i källmaterialet. Dessutom var definitionen av bryggerska som bryggarhustru något som krävde närmre undersökning, för att se om de kvinnor som redovisades som bryggerskor var självständiga aktörer inom bryggningen eller om de var hustrur till bryggare.

Hur männen redovisas i skotteböckerna tycks ganska rättfram. De listas med sitt förnamn ofta tillsammans med en yrkestitel och ibland ett patronymikon, dvs. fadersnamnet, till exempel Per Olsson bryggare.¹²¹ Bryggerskorna i skotteböckerna och kämnärsräkenskaperna redovisas ibland i koppling till en man, med ett så kallat andronymikon.¹²² Till exempel redovisas en kvinna som Birgitta bryggerska Ingemars,¹²³ vilket innebär att Birgitta var en bryggerska som antingen var gift med eller änka till Ingemar. Ibland används också prefixet

---

¹¹⁸ Bryggare (1924). *SAOB*; Bryggare (u.å.). *NE*.

¹¹⁹ Bryggerska (1924). *SAOB*; Dalin, Anders Fredrik (1850). Bryggerska. I *Ordbok öfver svenska språket D. 1, A-K*. Stockholm: A.F. Dalin, s. 253.

¹²⁰ Österberg (1980), s. 283. Se även avsnitt 1.6 i denna uppsats.

¹²¹ *SSkb* 1460–68, s. 6.

¹²² Ryman, Lennart (2015). Nya attribut – nya namn. Namnfraser ca 1500 och ca 1700 – en jämförelse. I Katharina Leibring & Lennart Ryman (red.) *Studia Anthroponymica Scandinavia*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 33.

¹²³ *SSkb* 1460–68, s. 16.

ux.¹²⁴ som betecknar att bryggerskan är eller var någons hustru, till exempel: ux. Margareta bryggares.¹²⁵ *Bryggares* är ett annat sorts andronymika, dvs. att kvinnan i fråga antingen är eller var en bryggares hustru. Dessutom är användningen av bryggares och bryggerska, samt koppling till en eventuell makes namn, inkonsekvent även i de fall då det tycks handla om samma person. Vissa kvinnor som kontinuerligt redovisas år efter år har varierande titlar, ibland som bryggerska, ibland som bryggares, och ibland i koppling till sin makes namn. Genomgående är ändå att de redovisas med koppling till bryggaryrket.

I tänkeböckerna behövde kvinnorna inte vara änkor med egendom för att synas, då dess rullor redovisar händelser, tvister och regleringar i staden som berörde samtliga stadens invånare. I tänkeböckerna är det ibland tydligare om kvinnorna faktiskt var änkor, då de stundom uttryckligen benämns som änka eller efterlevande (epterleffue, effterleffue o. dyl.). Men, även här redovisas de ibland som hustru eller i koppling till makens namn, vilket ställer krav på lite efterforskning för att reda ut om maken var vid liv eller ej samtidigt som kvinnorna.

Helt säkra slutsatser kan man inte dra om kvinnornas civilstånd då en användning av begreppet hustru även kunde innebära att kvinnan i fråga var änka,¹²⁶ vilket är något som uppmärksammats i en studie av Pihl och Ågren där de reder ut begreppets mångtydighet. Enligt dem var hustru inte enbart en civilståndsbezeichnung utan kunde även vara en beteckning för en kvinna som förestod något, dvs. en kvinna med ansvar, och ibland som en yrkesliknande beteckning. Vidare menar de att om hustru inte enbart användes som civilståndsbezeichnung innebär det att kvinnor inte alltid beskrevs i relation till en man, och de fann att kvinnor ofta istället beskrevs i relation till sin försörjningsförmåga, sitt ansvar och sin heder.¹²⁷ I denna studie inkluderas därför de bryggerskor som omnämns med beteckningen *bryggares* då ordet hustru inte hade en entydig betydelse under medeltiden. En hustru innebar inte nödvändigtvis att kvinnan var gift, utan kunde betyda att hon hade en ansvarsposition. Därmed kan vi inte utesluta att en kvinna som redovisas med binamnet bryggares, och även bryggerska, faktiskt hade ansvar för bryggning i någon form. I denna studie tolkas därför begreppen bryggare och bryggerska som faktiska yrkesbeteckningar, där deras yrkesroll är att förestå en brygd. Att bryggarna och bryggerskorna hade någon roll inom ölförsäljningen tycks

---

¹²⁴ Ux. är en förkortning av det latinska *uxor* som betyder hustru. Se Söderwall (1925–1973). *Hustru. OSM*, s. 318.

¹²⁵ SSkb 1460–68, s. 50.

¹²⁶ *Hustru* (1932). *SAOB*.

¹²⁷ Pihl, Christopher & Ågren, Maria (2014). Vad var en hustru? : ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien. I *Historisk tidskrift (Stockholm. Print)*. 2014(134):2, s. 188.

osannolik, då källmaterialet inte ger några belägg för det. Argumenten för detta redovisas genomgående i undersökningsdelen som följer.

2.2 Laga och olaga bryggestol

Ölförsäljningen i Stockholm har beskrivits som ett särskilt privilegium för enbart köpmän och bofasta borgare som inte idkade ett hantverk.¹²⁸ Vilka dessa köpmän och bofasta borgare var, och om det fanns kvinnliga aktörer inom ölförsäljningen, kan belägg som finns i kämnärsräkenskaperna, som innehåller uppgifter om ölhandel i staden, belysa. Visserligen tillhör dessa redovisade inköp och utgifter de välbeställda rådmännen i stadens styrelse, och är knappast representativt för hur ölhandeln såg ut i stort inom staden. Ändå visar de på en bred variation gällande vem som sålde öl. Stadens rådmän och andra tjänstemän sålde öl,¹²⁹ och köpte ofta öl av varandra,¹³⁰ vilket inte är helt oväntat då de förmodligen känner varandra, och har råd att både importera och köpa öl av bättre kvalitet. Men, kämnärerna gjorde också affärer med en del män utan urskiljande yrkestitlar, och en hel del kvinnor.¹³¹

Enligt rådmannen Peder Olssons räkenskaper för år 1473 köpte han av Olof köttmånglares hustru sju tunnor öl som fördes till stadens skepp, vilket förbereddes för en resa till Kalmar. Ölet kostade 7 öre per tunna och hustrun tjänade totalt 6 mark och 1 öre på denna affär.¹³² Peder Olsson köpte även öl av skepparen Clemit, totalt fem tunnor öl för 5 öre per tunna.¹³³ Inför samma resa köpte rådmannen Staffan Västgöte en halv läst öl för 5 öre och 1 örtug per tunna av Mattis Martinssons hustru, vilket hon tjänade 4 mark på.¹³⁴ I dessa räkenskaper framträder också en Anna fan Emen som ölförsäljerska. Anna fan Emen, som bodde i södra kvarteret och betalade mellan 4–5 öre i skott under åren 1460–68,¹³⁵ dyker upp vid tre tillfällen:

---

¹²⁸ Se avsnitt 1.3.2.

¹²⁹ Dahlbäck skriver att det i Stockholm fanns ca 24 disponibla rådmän som årligen tjänstgjorde inom olika områden: de kunde t.ex. sitta med stadens två borgmästare i rådet, vara verksamma som kämnärer som arbetade med stadens rättsskipning, och som skottherrar ansvarade för uppbörd av det årliga skottet tillsammans med två utsedda personer från menigheten. Se Dahlbäck (1995), s. 56, 63.

¹³⁰ SSkb 1460–68, s. 394, 418.

¹³¹ För exempel på ölförsäljare utan yrkesbeteckningar se SSkb 1460–68, s. 154, 415.

¹³² SSkb 1460–68, s. 472.

¹³³ Ibid., s. 470.

¹³⁴ Ibid., s. 478.

¹³⁵ Ibid., s. 15, 60, 97, 133, 167, 211, 233, 165, 309.

Item ix tunne øll aff Anne fan Emen for viij mark, iij øre mynne, met thræ, for thy tønne træ bleffue borte (7 mark, 5 öre).¹³⁶

Item Anne fan Emen xvj tunnor øll for xv mark viij ort (15 mark, 2 öre, 2 örtugar).¹³⁷

Item aff hustrv Anna fan Eemens xj tunnar óól tunnane for v öre (6 mark, 7 öre).¹³⁸

Dessa inköp gjordes åren 1465, 1468 och 1473 vilket tyder på att Anna fan Emen kan ha sålt öl under en längre period, även om just dessa tillfällen är utspridda. Möjligen hade hon möjlighet att lagra upp sin källare med öl mellan affärstillfällena, med tanke på den mängd öl som inköptes av kämnären vid varje tillfälle. Skotteböckerna ger inte mer information än detta om Anna fan Emen, men då ingen delar hennes efternamn under denna period och då hon framträder i egen rätt i skottelängderna, kan man anta att hon var en änka.

År 1465 köptes elva tunnor öl för 11 mark av Sander Lexens hustru, och fyra tunnor öl för 4 mark av en Olof Pedersson, varav det sistnämnda inköpet av öl skulle ges bort till Kung Karl Knutsson Bonde.¹³⁹ Här står ingenting om vilka ölsorter som inköptes och det finns heller inte mer information att få om Olof Pedersson. Sander Lexen själv redovisades i skottelängderna under samtliga år 1460–68, men hustrun framträder inte där.¹⁴⁰ Om hustrun sålde öl då maken fortfarande var i livet, tyder det på att ölförsäljning kunde vara en binäring även för gifta kvinnor.

Att köpa öl som gåva, även till kungar, var vanligt.¹⁴¹ Kämnären Joan Helsing köper också han vid ett tillfälle år 1465 öl i gåva till kung Karl. Detta köper han av sin kollega Jöns Magnusson för 6½ mark.¹⁴² Kämnären Hans Holgersson är mer utförlig, åtminstone vad gäller ölsorterna som han köper. År 1466 köper han sex tunnor tyskt öl för 7 mark av en Hans Hamborg, ”den tid vi foro till Telge till herredagen”.¹⁴³

---

¹³⁶ Ibid., s. 392.

¹³⁷ Ibid., s. 418.

¹³⁸ Ibid., s. 478.

¹³⁹ SSKb 1460–68, s. 392.

¹⁴⁰ Ibid., s. 13, 58, 95, 131, 166, 198, 231, 264, 307.

¹⁴¹ Thunæus (1968), s. 56.

¹⁴² SSKb 1460–68, s. 394; Thunæus skriver att detta öl var en gåva till Karl Knutsson då han återkom och blev kung över Sverige för andra gången. Se Thunæus (1968), s. 57.

¹⁴³ SSKb 1460–68, s. 399. Hans Holgersson var en av de representanter som Stockholms stad skickade till herredagen i Södertälje. Särskilt åren 1465–1467 var oroliga och präglade av inbördeskrig. Under senmedeltiden befann sig Danmark, Norge och Sverige i ett maktspel mellan kungar och riksföreståndare som eftersträvade kontroll över unionen. I detta spel var Kung Karl en bricka som var kung i tre omgångar. Herredagarna var möten där representanter i form av stormän deltog bland annat för att avgöra kungafrågan. Se Harrison (2002), s. 325 f.; Lindkvist & Sjöberg (2015), s. 177 f.

Enligt Anders Joanssons kämnärsräkenskaper för år 1470 köptes tre tunnor öl för 3 mark och 3 öre av en person vid namn Voskule.¹⁴⁴ Den enda personen med efternamnet Voskule i skotteboken är en kvinna vid namn Margareta, som redovisas under åren 1460–1463 och betalar 4–5 öre i skott.¹⁴⁵ Anders Joansson köpte också fem tunnor öl för 6 öre per tunna av en icke-namngiven kvinna i ”Cecilia Pilgrims gränd”.¹⁴⁶ Ölet från båda dessa kvinnor förefaller ha varit ämnat att transporteras till kungens last- eller krigsskepp.¹⁴⁷ Vid ett annat tillfälle samma år köpte han fyra tunnor skeppsöl och en tunna gott öl, för 3 mark och 4 öre, direkt från Cecilia Pilgrim inför en resa till Enköping.¹⁴⁸ Kämnären Johannes van Mynden köpte också öl av Cecilia Pilgrim: år 1468 köpte han sju tunnor öl för ca 6½ mark.¹⁴⁹ Cecilia Pilgrim dyker upp som ölförsäljerska även i Hans Falkenstens räkenskaper år 1470:

Item Cecillie pælgrimes <✠> ✠ mark for øll, som kom till Enecøping, j øre dragerløen (4 mark, 5 öre).¹⁵⁰

Item Cecillie pælgrimes ✠ mark for øll, som kom i skutan til Stæke athemta pramen (4 mark, 4 öre).¹⁵¹

Item køfte jach ix tunnor øll aff hustrv Cecillie pælgrimes, tunnan ix øre, summa x mark j øre, oc vj øre dragerløen (10 mark, 7 öre).¹⁵²

Troligtvis sålde Cecilia Pilgrim öl som, åtminstone utifrån dessa tillfällen, kunde skeppas vidare eller köpas som proviant för resor till andra städer. Cecilia Pilgrim redovisas i skotteböckerna i egen rätt och betalar ca 1 mark i skott mellan åren 1461–68.¹⁵³ Enligt kämnärsräkenskaperna säljer hon öl åren 1468 och 1470, men hon kan mycket väl ha sålt öl under längre tid utanför kämnärens krets. Hon var gift med mästern Peder Pilgrim, men han redovisas bara året 1460 och dyker sedan inte upp igen.¹⁵⁴ Det finns även en Gudmund Pilgrim redovisad i borgmästarräkenskaperna år 1440, som möjligen är Peders far eller släkting.¹⁵⁵ Då Cecilia säljer öl åtta år efter att Peder Pilgrim sist redovisades, samt att hon själv framträder i skotteböckerna åren 1461–68, tyder det på att hon var en änka. Hon hade

---

¹⁴⁴ SSkb 1460–68, s. 429.

¹⁴⁵ Ibid., s. 527.

¹⁴⁶ Ibid., s. 16, 61, 131, 134, 429.

¹⁴⁷ Ölinköpen kommenteras med följande: ”[...] tha the fore mota myn herre konungx hølck” respektive ”[...] then tiidh the fore i skeren mota myn herres hølck”. *Hölck* var ett sorts större last- eller krigsskepp enligt OSM. Se SSkb 1460–68, s. 429; Söderwall (1925–1973). Holker. *OSM*, s. 306.

¹⁴⁸ SSkb 1460–68, s. 430.

¹⁴⁹ Ibid., s. 419.

¹⁵⁰ Ibid., s. 436.

¹⁵¹ Ibid., s. 437.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid., s. 58, 95, 131, 165, 197, 230, 263, 306.

¹⁵⁴ Ibid., s. 12.

¹⁵⁵ Ibid., s. 348.

dessutom fortfarande samma efternamn under dessa senare år vilket tyder på att hon inte hade gift om sig.

Hans Falkensten köpte också fyra tunnor öl för 4½ mark av Heine Busses hustru i syfte att transporteras till kungens fartyg.¹⁵⁶ Maken redovisas samtliga nio år i östra kvarteret,¹⁵⁷ men hustrun redovisas ingenstans vid eget namn och framträder inte i skottelängderna. Då hon sålde öl år 1470 kan man inte med säkerhet veta om hon var gift eller om hon var änka vid det laget.

Kämnärerna köper öl av fler kvinnor än de som hittills har tagits upp som exempel, bland annat även av hustru Estrid, hustru Agnes och hustru Helga:

Item hustrv Agnes iij ort. for øll, tha solderij lagdes i Femerlingx stuwæ (1 öre, 4 pen.).¹⁵⁸

Sabbato post dominicam misericordia Domini fek hustrv Helga vj øre for j tunne øll (6 öre).¹⁵⁹

Item v mark for xj tunnor skipp øl vx. Estrid (5 mark).¹⁶⁰

Dessa kvinnor finns det än mindre information om i skotteböckerna, men inköpen visar dels att mindre mängder öl också såldes, dels att hustru Estrid sålde ölsorten skeppsöl, vilket var ett humlat öl.¹⁶¹

Av vad som framgår i kämnärsräkenskaperna såldes det importerade ölet enbart av män. Det är också bara män som dyker upp i stadens accis, dvs. tullavgift, på importerade drycker. En av dessa ölförsäljare var Hans Wulff, som bland annat sålde sundiskt, pryskt, och tyskt öl till kämnärerna.¹⁶² Hans Wulff dyker också upp i accisräkenskaperna, där tull togs ut på det gobinska vinet som han hade importerat.¹⁶³ Men, det finns ett exempel i tänkeböckerna där änkan Elseby efter sin makes bortgång fortsatte att bedriva en vinkällare, inom vilka man kunde köpa finare drycker i form av importerat vin och öl.¹⁶⁴ Hon var visserligen änka till rådmannen och kämnären Hans Holgersson och dotter till den tyske rådmannen Peder Priwalk, och således en änka av viss rang vilket kan ha inneburit att hon ägde tillgång till

---

¹⁵⁶ Ibid., s. 438.

¹⁵⁷ Ibid., s. 9, 54, 91, 128, 163, 195, 227, 262, 304.

¹⁵⁸ Ibid., s. 152.

¹⁵⁹ Ibid., s. 154.

¹⁶⁰ Ibid., s. 419.

¹⁶¹ Thunæus (1968), s. 126.

¹⁶² SSkb 1460–68, s. 401, 416, 429.

¹⁶³ Ibid., s. 379.

¹⁶⁴ Dahlbäck (1995), s. 166.

resurser som andra kvinnor inte gjorde. Änkan Elseby behåller vinkällaren under åren 1484–91 genom att anställa vinmän som sköter driften.¹⁶⁵

Öl av obestämd sort köptes från både män och kvinnor. Av de kvinnor som här tagits upp köptes en del öl som skulle lastas på skepp, och endast enstaka tillfällen ges ölsorterna ett namn: ”gott öl”, vilket torde ha varit av snäppet bättre kvalitet än vanlig brygd, och skeppsöl. Vilka dessa kvinnor verkligen var är svårt att tyda. Vissa verkar ha varit gifta kvinnor och andra tycks ha varit änkor med möjlighet att bedriva ölhandel efter sin makes bortgång, med tanke på att de inte var tillåtna att sälja öl om de var gifta med en hantverkare som brukade ett ämbete¹⁶⁶. Men, kvinnorna skulle också kunna ha varit gifta med hantverkare som retirerat från sitt hantverk, en köpman eller en av stadens tjänstemän. Om ogifta kvinnor, som inte var änkor, hade rätt och möjlighet att sälja öl är svårt att avgöra, då de inte framträder i källmaterialet. Utifrån alla de exempel som hittills presenterats om kvinnor som sålde öl, redovisas de inte med yrkestiteln bryggerska. Det tyder på att produktion och försäljning var uppdelat, och att bryggerskor endast befattade sig med bryggningen.

Nu när de som lagligen sålde öl under medeltiden har redovisats ska vi se närmare på de som förbjöds att sälja öl, varav vissa gjorde det ändå. Olaglig ölförsäljning benämns i källmaterialet som olaga bryggestol. En del personer som bedrev och straffades för olaga bryggestol finns redovisade i tänkeböckernas protokoll. Burspråken tar upp de förbud och regleringar som gäller ölförsäljning, men också handel i koppling till bryggerinäringen. Burspråken kunde också formuleras efter en särskild händelse i tänkeböckerna, vilken stadens styrelse ansåg nödvändig att reglera.

Tidigare forskning har belyst att det var förbjudet för ämbetsmän och lösa kvinnor att bedriva ölförsäljning.¹⁶⁷ Det tidigaste burspråket som formulerar denna exkludering är från 1459, men denna paragraf är införd vid ett senare tillfälle och den exakta tidpunkten för dess tillkomst kan därför inte avgöras med säkerhet:

1459: *55. Item engä embetzsman eller lösa quinnor skulo halla bryggestool vppe vidh sina iij (3) marck.¹⁶⁸
(*iij* ändrat till *xij*.)

---

¹⁶⁵ STb 1, s. 83, 103–104, 492 f.

¹⁶⁶ *Ämbete* i betydelsen ett hantverk. Ämbetsmannen var en hantverkare inom skråväsendet, alltså inte en statlig eller kyrklig tjänsteman enligt den tidsmässigt yngre innebörden av ordet. Se *Ämbetsman* (u.å.). *NE*.

¹⁶⁷ Thunæus (1968), s. 74–75; Malmsten (1957) s. 275.

¹⁶⁸ STb 1, s. 433. Större delen av de paragrafer som finns i burspråket för år 1459 är införda vid ett senare tillfälle varav paragraf nummer *55 är en av dem. Dessa argumenteras av Emil Hildebrand ha införts av

1476: *94. Item enga ämbetzman aff hwat embete thet helst är schal holle vppe brygge stoll eller selye tunna ööll eller kannä ööl. [Hwilken ther medh befunnen varder, haffue forgiort hela brögden.]¹⁶⁹

Detta innebär alltså att om en ämbetsman eller en lös kvinna blev tagna på bar gärning med att sälja öl kunde de få böta 3 mark. Bötessatsen ökade med åren och gick år 1478 och 1482 upp till 12 mark.¹⁷⁰ Men, ämbetsmän som ändå gav sig på att sälja öl förekommer i tänkeböckernas protokoll. Den 28:e januari 1489 betalar Olof skraddare 6 mark i böter då han blivit påkommen med att bruka två ämbeten, vilket var straffbart i sig, då han arbetar som skraddare *och* säljer öl:

28 januari 1489. Samma dach Oleff screddere felter till vj (6) marck, for han brwkar ij (2) embethe, sel ööl ok sömer, och for saramalit. Dabit ij (2) marck.¹⁷¹

Här straffas inte Olof med böter för olaga bryggstol utan för bruk av två ämbeten. Bötessatsen för att bruka två ämbeten låg på 3 mark under de år som paragrafen finns med i burspråken: 1476, 1462, 1463 och 1481.¹⁷² Olofs förseelse togs upp långt senare än det senast bevarade burspråket där paragrafen finns med, vilket troligtvis innebär att bötessatsen hade ökat med åren.¹⁷³ Vi kan se ett annat exempel där en man straffades med den tidigare bötessumman för ölförsäljning vid sidan av ett ämbete:

16 april 1477. Lasse Bagge zaker iij (3) marck fore ööl salw, ath han brwker tw embeite. Tenetur i (1) marck.¹⁷⁴

Lasse Bagges huvudsakliga ämbete nämns inte i domen, men han straffades med böter för bruk av två ämbeten. Ölförsäljning tycks därmed ha räknats som ett ämbete i sig trots dess avsaknad av ett skrå. För att ytterligare försvåra den olaga ölförsäljningen infördes ett förbud för dragare att forsla öl från en ämbetsman som ämnade att sälja brygden:

---

stadsskrivaren Ingevald, som var verksam stadsskrivare åren 1474–1487, och att samtliga senare införda paragrafer har fungerat som ett slags förarbete inför redigeringen av 1478 års burspråk. Samma beslut återfinns nämligen i tänkebokens protokoll år 1475. Se STb 1, s. 40, 423.

¹⁶⁹ Ibid., s. 467.

¹⁷⁰ Ibid., s. 491.

¹⁷¹ STb 2, s. 319. Det nämnda sårålet i citatet hänvisar till den i tänkeboken föregående domen där skraddaren Olof blivit stucken av okänt tillhygge av en Trosa Joan. Sårålet var en medeltida brottsrubricering som kan översättas till ringa misshandel där blodvite uppstod. Se Sårålet (1919). I *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp*. 2. uppl. Band 28: Syrten-vikarna–Tidsbestämning (1919). Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB, s. 49.

¹⁷² STb 1, s. 445, 452, 461, 481.

¹⁷³ Ett annat exempel från år 1484 där en ämbetsman dömdes till 6 mark i böter för bruk av två ämbeten styrker detta antagande. Se STb 2, s. 73.

¹⁷⁴ STb 1, s. 92. För fler exempel där personer blivit dömda till böter för bruk av två ämbeten varav ölförsäljning är ett, se STb 1, s. 79 och 287.

1476: 65. Engin dragare bäre ööl fraa nogan embitzman til salw widh sina iij (3) marck.
(Efter punkten tillagdt af Olavus Petri: *oc ölet forbrvtit.*)¹⁷⁵

Det var inte bara ämbetsmännen som straffades för olaga bryggestol, inte heller deras hustrur fick sälja öl:

14 december 1476. Sabbato proximo ante festum sancti Thome förbödz Raguald skomakare hustrv widh sina xij (12) marck nogat öl bryggia til salu epter thenne dagh, ecke swa lenge hennis bonde brwkar gerningenä.¹⁷⁶

Här förtydligas att hustrun inte hade lov att sälja öl så länge hennes make brukade sitt ämbete.¹⁷⁷ Hustrun till Ragvald skomakare förbjöds att fortsatt brygga öl till salu och straffades att böta 12 mark för denna förseelse. Trots den höga bötesatsen var det fler hustrur som i det dolda sökte sälja av en del av den öl de hade till övers. I följande fall skedde försäljningen i ett stall:

18 november 1482. Eodem die wordo fogodin Per Mikelsson, borgamestarene och radet swa ens, ath Olaff Mikelssons hustrv skal widh sina xij (12) [marck] engin ölsäla haffua i stallet epter thenne dagh.¹⁷⁸

Följande exempel tycks skildra en ämbetsmans hustru som sålde öl och dömdes till ett sorts offentligt skamstraff för att ha sålt fel mått, inte för att ha brukat ett ämbete vid sidan av det som hennes make bedriver:

5 februari 1481. Ysaacs seckedragare hustrv zak iij (3) öre fore orätta kannu, ok ther med skal sama kannu spikas på kaakin.¹⁷⁹

Även om en kvinna benämns som hustru behöver hon inte nödvändigtvis vara en gift kvinna, här kan det istället handla om en änka till Isak säckdragare.¹⁸⁰ I ett annat burspråk stadgas det att alla de som säljer öl måste följa stadens rätta mått och sälja en kannu öl för 4 penningar.¹⁸¹

---

¹⁷⁵ STb 1, s. 464. Olaus Petri redigerade tänkeboken 1524–1529, vilket tyder på att han har gått tillbaka till äldre burspråk och gjort tillägg som ett sorts ett förarbete för detta, då de nya burspråken ofta bygger på de äldre. Se STb 1, s. vii.

¹⁷⁶ Ibid., s. 83.

¹⁷⁷ Bonde kunde också betyda make. Se Bonde (1919). SAOB.

¹⁷⁸ Ibid., s. 389.

¹⁷⁹ Ibid., s. 279. Detta liknar de straff i England som Bennett beskriver, där bryggerskor dömdes till offentliga skamstraff om de bröt mot regleringar. Ett av dessa skamstraff kallades *cucking stool*, där kvinnorna sattes på en stol placerad på en hög påle, där de paraderades genom staden för att till sist vältras ned i ett vattendrag eller en damm. Se Bennett (1996), s. 103.

¹⁸⁰ Säckdragarna tillhörde dragarnas skrå, som omnämns under senare hälften av 1400-talet, men vars första skråordning finns bevarad från 1502 eller 1503. Hit hörde också koppar-, järn- och vindragare. Dragarnas arbete gick ut på att transportera varor av diverse slag. Se Klemming, Gustaf Edvard (red.) (1856). *Skrå-ordningar*. Stockholm: Norstedt, s. 183 ff.; Stockholms stad (2014). *Stadsarkivet: Alla skråarkiv*.
<https://stadsarkivet.stockholm/hitta-i-arkiven-gamla/om-skraarkiv/alla-skraarkiv/> [2020-05-07].

¹⁸¹ STb 1, s. 445.

Det var mot denna regel som kvinnan bröt. Att kannan som kvinnan sålde öl i spikades upp på ”kåken” kan innebära att den antingen spikades upp på hennes eget hus eller att den spikades upp på den allmänna skampålen.¹⁸²

Bland det lösa folket i Stockholms stad var det särskilt de beryktade kvinnorna som söktes bortmanövreras från ölförsäljningen. Dessa kvinnor, som enligt burspråken kunde vara antingen gifta eller ogifta, förbjöds bland annat från att bära annan klädedräkt än den som passade deras ställning i samhället. Guld, silver, hermelinpäls gråskinn, stärkt duk, fru-dräkt (som var reserverad för adliga fruar) och korella band var samtliga förbjudna för de beryktade kvinnorna. Blev de påkomna att bära något av dessa material blev klädesplaggen beslagtagna och kvinnan fick böta 3 mark.¹⁸³

Borgmästarna och rådet tycks ha uppmärksammat ännu ett problem som enligt dem behövde regleras, nämligen att de beryktade kvinnorna lockade pigor till krogen, samt lockade manshjon eller pigor från deras arbetsgivare. Straffet för detta var för de beryktade kvinnorna att sättas vid stupan och att drivas ut ur staden, men även de pigor som ”lät sig lockas och bli skämda” straffades med att förvisas ut ur staden.¹⁸⁴ Anledningen till att dessa paragrafer i burspråken tas upp, trots att de inte är direkt kopplade till ölnäringen, är att i anslutning till dessa paragrafer tillades ytterligare en år 1463:

1463: 30. Ok ingha swadane quinnor skule köpe malt ok brygga ok thet vtmanghe igen.
(Öfver det andra ok har skrifvits at af Ingevald, som tillagt sist: *vidh xij* (12) *marck.*)¹⁸⁵

Här förtydligas att beryktade kvinnor inte hade tillåtelse att köpa malt och brygga på det för att sedan sälja brygden, mot bötesstraff på 12 mark. Följande exempel skulle kunna handla om en lös kvinna, då hon inte omnämns vid namn eller med civilståndsbezeichnung, samt att svarande i rätten ”ligger med henne”:

31 januari 1484. Torstin Nilsson rekte handene, ty ath quinnan, som han ligger meth, holder bryggestol vppe, for xij (12) marck. Tenetur iiij (4) marck.¹⁸⁶

---

¹⁸² Kåk (1939). *SAOB*.

¹⁸³ *STb* 1, s. 430, 446, 459.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 446, 482, 483.

¹⁸⁵ *Ibid.*, s. 451.

¹⁸⁶ *STb* 2, s. 32. *Rekte handene* tolkas enligt OSM på följande vis: ”räkkia handena el. handene, räcka fram handen, ta i hand (ss bekräftelse på utfästelse o. d.)”. Se Söderwall (1925–1973). *Räkkia*. *OSM*, s. 662.

Företrädde Torsten denna kvinna i rätten, som en gift man var skyldig att göra för sin hustru?¹⁸⁷ Troligtvis inte. Möjligen var Torsten skyldig 4 mark för olovlig beblandelse medan kvinnan fick böta 12 mark för olovlig ölförsäljning. Om inte så kan Torsten ha figurerat som en sorts angivare. Om Torsten och kvinnan blivit påkomna med att ha en utomäktenskaplig relation kan magistraten ha övertygat mannen att vittna om kvinnans ölförsäljning. Borgmästarna och rådet noterar att mannen och kvinnan hade ett förhållande, men tycks lägga fokus vid att kvinnan sålde öl. Kanske hade kyrkan tidigare haft hand om fallet med utomäktenskaplig relation, medan den olaga ölförsäljningen hamnade på rådets bord.¹⁸⁸

Det var inte bara de lösa kvinnorna som utmanövrerades från ölbrygging och -försäljning, även de så kallade femöresborgarna tvingades att lyda vissa bestämmelser som bör ha förhindrat dem från att delta någon form av egen ölproduktion i staden. Inga femöresborgare fick nämligen köpa korn, råg, vete, malt, smör eller andra matvaror.¹⁸⁹ De riskerade att böta hela 40 mark och få varorna beslagtagna. Femöresborgarna var landsbygdsbor eller andra gäster i staden som mot en avgift på 5 öre kunde köpa in sig i stadens näringsliv för att idka handel, men de fick inte ta del av borgarnas övriga privilegier eller skyldigheter.¹⁹⁰ Men, eftersom de endast var en typ av gäster i staden, som inte bodde och arbetade där, kan de ha bedrivit brygging annorstädes.

Detta förbud gällande köp av spannmål omfattade även de ogifta borgarna i staden. År 1463 fastställdes att ingen förutom bofasta borgare fick köpa spannmål.¹⁹¹ Senare, år 1478, utökades burspråket med formuleringen att ”ingen ogift borgare” fick köpa råg eller korn.¹⁹² Spannmålshandeln reserverades därför till de gifta borgare som ägde hus och hem i staden. Samma burspråk fick vissa tillägg och ändringar som följer:

1478: 29. Item engin ogifft borgare, som ecke haller vppe hws ok heman, dyrffwes til at köpa k[orn] och rogh vidh xl (40) marck.
Efteråt har Ingevald tillfogat: *quinnor, pigor eller dreng.* *Änckior haffui en dreng:* det sista rättadt från: *kiöpe sielffue*.¹⁹³

¹⁸⁷ Taussi Sjöberg, Marja (1994). Mellan far och make: Ägandet, arvet och kvinnorna. I Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas. (red.). *Svensk historia underifrån : Bryta, bygga, bo*. Stockholm: Ordfront, s. 59–61.

¹⁸⁸ Utöver ordinarie värdsliga domstolar fanns också andliga domstolar i medeltidens Sverige, där den katolska kyrkan hade jurisdiktion över folket inom bland annat äktenskapsmål, horsmål och bannsmål. Se Inger, Göran (2011). *Svensk rättshistoria*. 5., [utök.] uppl. Malmö: Liber, s. 59–60.

¹⁸⁹ STb 1, s. 373.

¹⁹⁰ Söderwall (1925–1973). Femöres borghare. *OSM*, s. 232; Fem-öres-borgare (1924). *SAOB*.

¹⁹¹ STb 1, s. 454.

¹⁹² *Ibid.*, s. 472.

¹⁹³ *Ibid.*, s. 472. Liknande bestämmelser återfinns redan år 1475: ”[...] enga pygor skulo och haffua köpslagan; [...] enga pighor skulo nogat köpslaga pa gatwne”. Se STb 1, s. 40.

10 september 1482. Primo ath enge quinnor, pigor eller dreng skulo köpa nogra sädh widh bot xij (12) marck vthan änckior.¹⁹⁴

1482: 30. Engin ogifft borgare, som ecke haldher vppe hws ok heeman, skal köpa rogh eller korn ok enge pigor eller dränge vidh xl (40) marck. Änckia haffui en dreng.

(*eller dränge öfverstruket men ofvanför har åter skrivits eller drengie (Anders?). Sedan har tillagts nederst sid. 26 af Anders: eller preste deior e ler munke deior. Sista meningen öfverstruken. Därefter har följande skrifvits (af Helmik) och åter strukits: Köper dyrt, om eder teckes. I skule intet loff faa tet vtföre i sommer tilkomende och yp[a] torget köpet et och ingen annerstad.*)¹⁹⁵

Här utökas förbudet till att inte heller kvinnor, utan närmare förtydligande, pigor, drängar, prästdejour eller munkdejour får köpa spannmål.¹⁹⁶ Änkorna tycks därför vara de enda ogifta borgarna som hade tillåtelse att inhandla spannmål, vilket också torde ha gett dem möjligheten att själva brygga på det eller att hyra en yrkesbryggare eller -bryggerska för brygden. Möjligtvis fick också änkans dräng, varav änkor hade en enda, enligt stadsskrivaren Ingevald, gå ärenden åt henne för att inhandla spannmål.

Det står inget om något liknande förbud vad gäller att köpa humle, men ett exempel finns som visar att änkor var tillåtna att köpa även detta. Mereta, änka till en Albrekt, befann sig i ett mellanhavande med en köpsven om humle:

18 juni 1488. Odensdagen nest epter Botulphj sagdes for retta, tet köpsuening fornögie Meretha Albrietz humbla epter part thal swa mykit, som pa peningana löpe kan; faar hon mera aff humblan än peningana äre, tha betale tet offuer är.¹⁹⁷

För att begränsa handeln till de allmänna torgen förbjöds alla från att köpa spannmål på annan plats än på det allmänna torget, och kvinnor, pigor och drängar förbjöds att köpa varor direkt från skepp och båtar som transporterat varorna till stadens hamn:

10 september 1482. Item engin tinge eller köpe nogra sädh annarstadz än her pa torget vidh xij (12) marck; item enge quinnor, pighor eller dreng göre nogat köp i skipum ellir baatum widh both xij (12) marck.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ Ibid., s. 373.

¹⁹⁵ Ibid., s. 490.

¹⁹⁶ Enligt OSM var en *deja* en kvinna som hade en ansvarsposition i att överse de kvinnliga sysslorna på en gård. Se Söderwall (1925–1973). *Deja. OSM*, s. 112. Präst- och munkdejour kunde enligt SAOB vara hushållerskor hos präster och munkar, med viss antydning på att de även var älskarinnor till dessa, dvs. lösaktiga kvinnor. Se *Deja* (1908). *SAOB*.

¹⁹⁷ STb 2, s. 277.

¹⁹⁸ STb 1, s. 373.

Detta var förmodligen i syfte att förhindra folk från att tinga alla de bästa varorna innan de kom in till torget där alla hade en chans att gå igenom varorna.¹⁹⁹ Med ytterligare förtydliganden bestämde borgmästarna och rådet att det heller inte var tillåtet att köpa spannmål utanför stadsportharna, på gator inom portarna eller tinga varor direkt från den hästrygg eller släde som förde in varor via gatorna:

12 augusti 1493. Om rogh kjøp.

Vorto fogaten, borgamestarana, radit och menigheten swa ens, ath enghen scal her effter kjøpa naghan spannamaall, rogh, korn, myoll eller malth vtan stadz porthana, theslikis jnnan porthana pa ghataner, eller tinga thøm medh sigh aff ghatwner, som pa hestbak inføres eller medh sleder. Hwar thet ghør, bøthe xij (12) marck vtan nadhe, vtan han thet kjøpa schal pa almenningx torghen.

Enga quinnar eller pighor tinga pa rogh, korn eller mallt eller naghath kjøp gøre i skypen eller bathom, vidh both xij (12) marck, vtan enkannelica the som enckior ære, ok the købe, som thøm bequemeligit ær.²⁰⁰

Till detta tillades att endast änkor, men inga andra kvinnor eller pigor, fick tinga råg, korn eller malt och göra uppköp direkt från eller bakom skepp och båtar. Detta må visa på att änkor hade en särskild aktad ställning i samhället, att de fick handla på det sätt ”som var bekvämt” för dem.

2.3 Om brygghus

En viktig aspekt inom regleringen av bryggningen i staden var brandfaran det medförde. Likaså gav detta upphov till en uppdelning av ölbryggningens process i Stockholm. Som många andra medeltida städer var Stockholm till stor del uppbyggd av timmerhus med torvtak, vilka byggdes allt tätare tillsammans i takt med att befolkningen ökade.²⁰¹ En eld som plötsligt kom lös kunde därför vara förödande. Flera burspråk i tänkeböckerna berör detta i syfte att förhindra eldsvådor:

1460: 14. Item vm eldher worder löst, thet Gudh forbiuda, haffui huar sadane redzskapp som ther tilhör, som är embar, yxe, kexä, stiga, oc sletten.²⁰²

---

¹⁹⁹ Dahlbäck resonerar på liknande sätt och menar att detta också var för köpmännens skull, som på lika villkor då kunde gå igenom och köpa de varor de själva senare sålde vidare, samt att liknande regleringar infördes under de år då det rådde brist på spannmål för att ge alla samma chans att hinna till torget för att köpa det de behövde. Se Dahlbäck (1995), s. 82–83.

²⁰⁰ STb 3, s. 108.

²⁰¹ Dahlbäck (1995), s. 107.

²⁰² STb 1, s. 436.

1460: 15. Ingan haffwa eldh i them husom, som olaffligt är, som är i loften, kellare eller bodhom eller i them hus, som wedh, höö ok tylket är inna.²⁰³

Var och en var skyldiga att äga redskap som skulle vara behjälpliga om elden kom lös i staden, däribland en hink, en yxa, en brandhake och en stege.²⁰⁴ I loft, källare, bodar och hus med lättantändligt material var det förbjudet att elda. Alla förbjöds även att brygga i de stekarhus eller brygghus som inte var utrustade med rätt sorts skorsten, som kunde leda ut värme och rök på ett säkert vis. Alla de som ägde kölnor och brygghus var dessutom skyldiga att bevaka och hantera elden aktsamt:

1460: 16. Ingan dyrffuis till at brygga i them stekerehusom, som ey är bryggarskorsten inna, with xij (12) marck, swa ofta han thet gör.²⁰⁵

1478: 44. Item hwar som haffuer kölna hws, bryggare hws, forware eeldin vidh lifff ok gotz.²⁰⁶

Tänkeboken redovisar en händelse där elden under ett obevakat ögonblick spred sig och gav upphov till en utdragen tvist mellan vägaren Hans Vesfale, ägaren av brygghuset, och rådmannen Clemet Bengtsson, som pågick 1480–1482. Konflikten tycks grunda sig i frågan om var elden uppstod och om den sedan ska ha spridit sig till närliggande hus. Tänkeböckerna redovisar inledningsvis att Hans Vesfales kölnamur besågs av tre murarmästare som vittnade att allt var rätt och riktigt samt att ingen eld hade uppstått där eller spridit sig till väggarna.²⁰⁷ En Torbjörn Torstensson vittnade, vid ett senare tillfälle, att han hade träffat på en person vid namn Claus Slatte som bar på en hink med vatten. Claus berättade då för Torsten att han hade slagit två ämbar på konan som satt i brygghuset där elden var lös innan hon vaknade.²⁰⁸

Vid ett senare tillfälle vittnade Claus själv inför rätten och sade att när han kom till Hans brygghus var elden lös, varför han drog ut bryggerskan och slog ett ämbar fyllt med vatten över henne, då hon hade druckit sig full.²⁰⁹ Bryggerskan hade förmodligen anställts för att brygga i Vesfales brygghus, antingen av Vesfale själv eller av en person som hyrde brygghuset. Varför bryggerskan var full under arbetet går bara att spekulera kring, men tiden som spenderades för att vaka över brygden torde ha varit utdragen och långtråkig, särskilt

---

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ En översättning för *sletten* har jag inte funnit.

²⁰⁵ Ibid., s. 437.

²⁰⁶ Ibid., s. 474.

²⁰⁷ STb 1, s. 227. Då rättegången pågick under så lång tid återges den här i sammanfattat format.

²⁰⁸ Ibid., s. 229.

²⁰⁹ Ibid., s. 250.

med tanke på den paragraf i stadslagens byggningsbalk som föreskrev att kvinnor hade tillstånd att vaka över brygden nattetid.²¹⁰

Rättegången fortsatte med att fyra andra vittnen svor att eldsvådans ursprung var i Hans Vesfales brygghus. Till sist erkände Hans inför rätten och gav fyra läster med järn i ersättning till Clemit Bengtsson. Fallet blev så stort att bland andra ärkebiskopen Kurt i Strängnäs, hövitsmannen Sten Sture och Nils Sture var närvarande i rätten. Därefter beslutades att ingen skulle ha makt att efter den dagen vidare diskutera fallet och att Hanis Vesfale och Clemit Bengtsson skulle vara fria från vidare anklagelser i evig tid.²¹¹ Att rättegången blev så omfattande skildrar hur eldsvådor var en allvarlig angelägenhet i den medeltida staden och att det var av allra största vikt att brygghusen var besiktigade och välfungerande.

Två exempel finns där personer har blivit förbjudna att brygga i sina brygghus till dess att de åtgärdat de brister som fanns i byggnaderna:

16 juni 1479. Eodem die forbödz Martin Knwille vidh xl (40) marck ath haffua eeldh ellir nogat lata bryggia i sith bryggia hws, forre än thet bliffwer om kwll kastadh och vpbyggt.²¹²

5 april 1483. Eodem die bödz Karll Martinssone vidh xl (40) marck, swa ath han skal engin eldh haffua i sitt briggare hws eller i kiölna, forrare än thet bliffuer mwrat ok forwarat som thet bör.²¹³

Såg man inte till att stenhuset var murade ordentligt och med rätt sorts skorsten, ansågs det vara en så allvarlig förseelse att bötesatsen låg på 40 mark. Därtill kunde brygghuset rivast ner för att muras upp på nytt.

Hans Vesfales brygghus, och tillhörande brunn, köps senare upp av rådmannen och kämnären Ingevald Torstensson år 1486. Vad Torstensson betalade framgår inte,²¹⁴ men av de övriga exempel som finns i tänkeböckerna var det en dyr affär att köpa brygghus. År 1484 fick Nils Mansson Urväder betala 63 mark för ett brygghus som var 12½ alnar brett och 14½ alnar långt.²¹⁵ En Erik Nilsson fick år 1486 köpa ett brygghus som var 11 alnar brett och 32 alnar

---

²¹⁰ Thunæus (1968), s. 74.

²¹¹ STb 1, s. 250, 338.

²¹² STb 1, s. 196.

²¹³ Ibid., s. 413.

²¹⁴ STb 2, s. 152.

²¹⁵ Ibid., s. 78.

långt för 60 mark.²¹⁶ Hanis Japsson köpte år 1486 en tomt med en mäلتbod för 28 mark och 4½ öre.²¹⁷

I tänkeböckerna får vi också se exempel på änkor som ägde eller sålde brygghus. I en upplåtelse gällande en mur redovisas att änkan Kadrin äger ett brygghus:

10 maj 1490. Hustru Kaderina Lasse Bagges.

Samme dach stodh vp j retten Oleff Langh velfortenckter medh en beraddan hogh ok vploth hustru Kadrine, Lasse Bagges effterleffue, pa Köpmanna gatan boendes, en halff mwr belegghen j Oleff Langx hussz pa swdra sydan, som han nw vtj boor, huilken mwr ok hws ligger nest nordan vjdh hwstru Kaderine bryggerhussz [...].²¹⁸

Ett annat exempel visar hur rådmannen Mattis Mårtensson upplåter sitt hus och brygghus, med alla dess tillhörande bryggredskap, till änkan Elin.²¹⁹ År 1485 säljer änkan Birgitta Bryning sitt brygghus, som var 13 alnar långt och brett, till Peder Jute för 55 mark.²²⁰ När hustru Marit, änka till en murarmästare, blivit intagen i Helgeandshuset år 1517 fick rådmannen Anders Rut fullmakt att upplåta hennes brygghus och två gårdar till Anders Eriksson, hans hustru Elin och deras barn. Kostnaden för detta är oklart uttryckt: "[...] ij gaarde ok stegerhus med grunden, stugar oc boder vnder ligiandes och en balkekellere wid offuerste garden, fför lx mark oc C [...]", men skulle kunna betyda 60 mark och 100 mark för brygghus respektive de två gårdarna.²²¹

Vid ett tillfälle skildrar källmaterialet att egendomar, däribland ett brygghus, lovas bort i utbyte mot mat och husrum i livets slutskede. År 1483 skänker Jöns Laurensen och hans hustru Sigrid bort sitt hus och tomt till S:t Örjans gård i utbyte mot "bröd och uppehälle till döddagar".²²² S:t Örjans gård var ett av stadens olika ålderdoms- och sjukhem och var ämnat dem som drabbats av lepra, eller spetälska som det då kallades.²²³ Efter deras död ska även brygghuset ges bort, men fram till dess önskar paret bruka det "til sko penninga", dvs. extrainkomst eller fickpengar.²²⁴ Samtliga fall visar att inte heller ägare av brygghus redovisas

---

²¹⁶ Ibid., s. 180.

²¹⁷ Ibid., s. 134.

²¹⁸ Ibid., s. 433.

²¹⁹ STb 3, s. 277.

²²⁰ STb 2, s. 105.

²²¹ STb 5, s. 175. Mer information om Helgeandshuset, ett sorts medeltida sjuk- och ålderdomshem, finns i avsnitt 2.4.

²²² STb 2, s. 22.

²²³ Schück (1951), s. 317.

²²⁴ STb 2, s. 22; Sko-penning (1972). SAOB. Dahlbäck skriver att engångsavgiften för att köpa in sig i ålderdomshemmen motsvarade ett bättre stenhus i staden, varför det blir förståeligt att ett utbyte av denna sort var en möjlig överenskommelse. Se Dahlbäck (1995), s. 148.

med yrkestiteln bryggare eller bryggerska. De som ägde brygghus behövde således inte nödvändigtvis vara bryggare, de som hade rätt att idka bryggestol ägde inte alltid brygghus och brygghusägarna bedrev inte nödvändigtvis ölförsäljning.²²⁵ Stadens brygghus kunde hyras ut av ägaren till dem som önskade bruka det, bryggarna anställdes som arbetskraft och bryggestolsidkaren tog hand om sin brygd efter arbetets slut.

2.4 Bryggerinäringens arbetskraft

Kämmärsräkenskaperna är en rik källa som bidrar med en hel del olika inblickar i bryggerinäringen i staden, även om upplysningarna måhända inte är representativa för staden i stort då kämnäerna var en del av dess välbärgade män. Här finns information som ger en bild av hur mycket en brygd kostade och vilka som var en del i processen.²²⁶ Dessa räkenskaper är Hans Falkenstens som var skottherre och kämnär:

1470. Jtem mæterene iiij art. meterløn for iiij pund malt oc v penninge till øll.
Jtem akerna viij art. til qvarnen
Jtem watuførere j øre for fersk watn
Jtem iij øre for bryggewedh, ij øre for stegerhuset, ij øre bruggeskan, ij øre maler løn, iij mark for humbla, j art. for skufla.²²⁷

Om man utgår ifrån att utgifterna följer processen steg för steg bör mätarna ha fått lön för den malt de uppmätte, och möjligen 5 penningar att köpa öl för, åkarna för att de transporterade maltet till kvarnen och vattenförarna för färskvattnet de bistod med.²²⁸ Sedan tillkommer en kostnad på 3 öre för ved till bryggningen, 2 öre för att hyra ett brygghus, 2 öre i lön till bryggerskan, 2 öre i lön för malning av maltet vid kvarnen, 3 mark för humlen, och 1 örtug för vad som tycks vara en skyffel.²²⁹ Utefter devisen att ju större humlegiva, desto finare öl,

---

²²⁵ Thunæus (1968), s. 76.

²²⁶ De som inte tas upp här är tunnbindarna som tillverkade de tunnor som ölet lagrades i. Inom ölproduktion och -försäljning fungerade andra ämbeten i staden som ett sammanfogande kitt, däribland tunnbindare som försåg näringen med tunnor, dragare som transporterade ölet mellan brygghus, hamnen och källare, mätaren som kontrollerade maltvikten, och mältaren som krossade maltet i en av stadens kvarnar.

²²⁷ SSKb 1460–68, s. 439.

²²⁸ Jag har tolkat *maler løn* att innebära lön för malning av maltet utifrån sammanhanget, men *maler* definieras som målare av SAOB, OSM och Almquist, varför min egen kan vara en feltolkning. Enligt SAOB är en *malare* någon som har i uppgift att mala spannmål, och med tanke på den liberala stavningen i medeltida skrift bedömer jag det som troligt att det är malare, snarare än målare, som åsyftas här. Se Mala (1942). SAOB; Målare (1945). SAOB; Söderwall (1925–1973). Malara lön. OSM, s. 495; SSKb 1460–68, s. 548.

²²⁹ Bryggerskan verkar inte ansvara för mältningen som en del av sitt arbete med brygden, här var det en av stadens mältare som utförde detta. Mältningen var, enligt Simonsson, Pihl och Thunæus, en arbetsuppgift som kvinnor ofta förestod, men jag har inte funnit en enda kvinna med just mälterska som yrkesbeteckning i skotteböckerna. Däremot redovisas ett par män med yrkesbeteckningen mältare i staden under åren 1465 och 1466. Se Pihl (2012), s. 84; Simonsson (1957), s. 283; Thunæus (1968), s. 77; SSKb 1460–68, s. 207, 215, 237. Skofl betyder skyffel enligt Söderwall (1925–1973). Skofl. OSM, s. 739.

bör det ha varit en brygd av hög kvalitet med tanke på den mängd humle som köptes i relation till malten.²³⁰ Andra exempel visar att ett pund humle kostade 9 öre och två pund kostade 12 öre,²³¹ därav borde humlemängden i föregående exempel väga omkring tre pund. Även följande brygd tycks ha hållit hög kvalitet, vilken ingår i rådmannen och kämnären Nils Torkelssons räkenskaper, som sammanlagt kostade ca 15½ mark:

1471. Jtem iiij pund malth brygt x art. spannen, suma xiiij mark oc viij ort ther till ij pund humblæ for xij øre, j øre stegerhusa løn, j øre bryggersken, j øre for brygga widh och x art. dragerløn.²³²

Utöver dragarens och bryggerskans lön utbetalas möjligtvis också en stekarhuslön, men det skulle också kunna vara detsamma som stegerhuslön, vilket betyder hyra för ett brygghus.²³³ Möjligtvis var det denna brygd som senare blev skeppsöl, enligt ett senare inlägg i räkenskaperna, varav fyra tunnor skeppades iväg till Arboga och resten lagrades i Nils Torkelssons egen källare till stadens behov.²³⁴

I källmaterialet skymtar en del belägg för hur bryggerskornas arbetssituation såg ut, däribland vad de fick i ersättning för sitt arbete. I ett burspråk från 1482 förklarades lönen för bryggerskorna i staden på följande vis:

1482: *75. Enge brygessa skal haffua nager stegerskane(?) vtan allenast iiij (4) artich i sin løn.
(Orden *än til iiij peninga* strukna. Punkten öfverstruken.)²³⁵

Huruvida punkten har förverkligats, och i så fall hur länge, är svårt att veta då den i efterhand blivit överstruken. Frågetecknet efter ordet ”stegerskane” har under transkriberingen införts av Emil Hildebrand och tolkas, av Thunæus, som den kanna öl som bryggerskorna tilldelades efter utfört arbete, utöver den kontanta lönen på 4 örtugar.²³⁶

För att få veta mer om denna tidigare utgivna kanna öl fortsatte sökningen tillfälligt vidare i andra källor. Stegerskannen, eller ölkannen, dyker upp i källmaterial från en senare period, nämligen i fornskriftsforskaren Gustaf E. Klemmings *Skrå-ordningar*. Här finns i arbets-taxan från 1546 ett avsnitt om bryggerskelön, där det står att bryggerskan ska få 3 öre för den brygd

---

²³⁰ För olika ölsorter och brygdrecept se Thunæus (1968), s. 126.

²³¹ SSkb 1460–68, s. 445, 446.

²³² Ibid., s. 446.

²³³ *Stekarahusa lön* (steger-) betyder ”lön för arbete i kök”, se Söderwall (1925–1973), Stakarahusa lön. *OSM*, s. 805; Klemming (red.) (1856), s. 323. Då låg hyran för brygga en brygd i ett brygghus på 4 öre.

²³⁴ SSkb 1460–68, s. 447.

²³⁵ STb 1, s. 495.

²³⁶ Thunæus (1968), s. 77; Klemming (red.) (1856), s. 323.

hon brygger ”och står henne well före”, men att ölkannan ska exkluderas, ”som här tiill skedt är”, från den kontanta ersättningen. Däremot kan hon under bryggningen få hjälp av en ”hielpe quinne”, som ska få 1 öre i ersättning. Likaså finns i arbets-taxan från 1574 ett avsnitt angående hyra för brygghus och lön till bryggerskan. Hyran kostade då 4 öre och 18 penningar, och bryggerskan skulle ha detsamma i lön, men med ett tillägg i form av en Stockholmskanna öl.²³⁷ Denna källa, som visserligen skildrar en senare tidpunkt i historien, utmålar stegerskannan som en fortsatt omstridd del i bryggerskornas ersättning. Underligt nog nämns ingenting om manliga bryggare och deras ersättning, vilket tyder på att bryggerskor kan ha varit den dominerande arbetskraften inom bryggning även under denna senare period.

Bryggerskelönen höll sig inte enbart inom ramarna av 4 örtugar, som föregående burspråk föreskrev, utan kunde sträcka sig högre än så. De exempel som tidigare lyftes fram från år 1470 och 1471, därtill ett från 1469, visar att en bryggerska kunde få 1–2 öre i lön.²³⁸ År 1473 fick en bryggerska hela 5 mark och 4 öre i ersättning, men då medräknades också mängden malt, bryggved och lön för malning i summan:

1473. Jtem bryggesena vj (5½) mark for thet hon bragh xx (20) pund malth met widh och qwarnalön.²³⁹

För en brygd på 4 pund malt fick bryggerskorna 1 och 2 öre i lön, vilket tyder på att lönen inte var en fast summa utan var relativ och beroende på den mängd som skulle bryggas.

I kämnärsräkenskaperna finns också det enda exemplet gällande lön för bryggare redovisat. Enligt rådmannen och skottherren Jon Svenssons redovisade Korntorgsutgifter från 1469 tjänade bryggaren Karl Jonsson 4 öre i bryggarlön,²⁴⁰ vilket är några öre mer än vad bryggerskorna samma år fick för sitt arbete.²⁴¹ Men, då lönen tycks ha varierat beroende på mängden öl och hur mycket arbete som krävdes är det svårt att göra några säkra tolkningar av detta.

Hittills har källmaterialet visat att det vanligtvis anställdes en bryggerska per brygd, men i ett av tänkeböckernas mål skymtar en annan möjlig uppställning i arbetskraft:

---

²³⁷ Klemming (red.) (1856), s. 327.

²³⁸ SSkb 1460–68, s. 425, 439, 446.

²³⁹ Ibid., s. 472.

²⁴⁰ Ibid., s. 424; Korntorget, senare kallat Järntorget, var det torg som låg innanför Kornhamn vid Stadsholmens västra strand, dit de tyngsta varorna levererades – spannmål och järn – och där stadens våghus låg. Se Dahlbäck (1995), s. 76–77.

²⁴¹ SSkb 1460–68, s. 425, 439, 446.

3 november 1490. Skollade ranzande mannen.

Samma dach Erick, som hade skollat then siwka rasande mannen, som oforwardens kom j brygerhusit om mydnattes tiidh, ther han halp bryggie, ok rychte vth tappen aff tappa karit. Thet badh Eric sigh swa Gud hielpa, at han slogh tet heta fran sig j sin stora reddoga j mörkerit och heta dambit j stegerhusit stodh, effther quinfolket ther jnne ropade: »vara tik, vara tik!».²⁴²

Denna händelse återges för rådet av en man vid namn Erik, som hjälpte till att brygga i brygghuset under natten. Erik berättar hur en sjuk och rasande man kom in i brygghuset vid midnatt. Den sjuke mannen ryckte ut tappen ur tappkaret, och kvinnorna där inne ropade då till, vilket ledde till att Erik blev så rädd att han ”slog det heta ifrån sig”, i ren förskräckelse i det mörka brygghuset, och således skällade den sjuka mannen.²⁴³ Detta ger en intressant inblick i hur arbetet kunde se ut. Dels att flera kvinnor var delaktiga under bryggningen, att det sker i mörker under nattetid och att en manlig hjälpreda kunde finnas på plats. Det saknas dock viktiga detaljer, som yrkesbeteckningar, för att det ska gå att göra säkra påståenden kring vilka som är delaktiga i bryggningsprocessen. Möjligtvis är Erik en bryggardräng och kvinnfolket bryggerskor, med det är omöjligt att veta med säkerhet.

Det är främst i skotteböckerna som personer med yrkestitlarna bryggare och bryggerskor finns redovisade, även om de också finns med i tänkeböckerna vid eventuella tvister och stämningar. I syfte att undersöka hur många som sysslade med ölbrygging och för att få en aning om hur deras ekonomiska ställning såg ut, har antalet bryggare och bryggerskor per år räknats och deras årliga skottbetalningar har sammanställts. Kategorin vinmän har inkluderats då personer med detta yrke sålde importerat vin och öl, och således kan bidra med en antydning om hur efterfrågan på finare, dyrbara alkoholdrycker utvecklades.

Under perioden 1460–68 redovisas 1–6 bryggerskor och 2–4 bryggare i stadens skotteböcker (se *Diagram 1*). Kombinerat tycks efterfrågan på arbetskraft inom bryggerinäringen för denna period ha varit som högst år 1460 och som lägst år 1467 och -68. Det finns enbart en verksam vinman under större delen av denna period, men i slutet ökar antalet till det dubbla, även om det bara är från en enda till två vinmän.

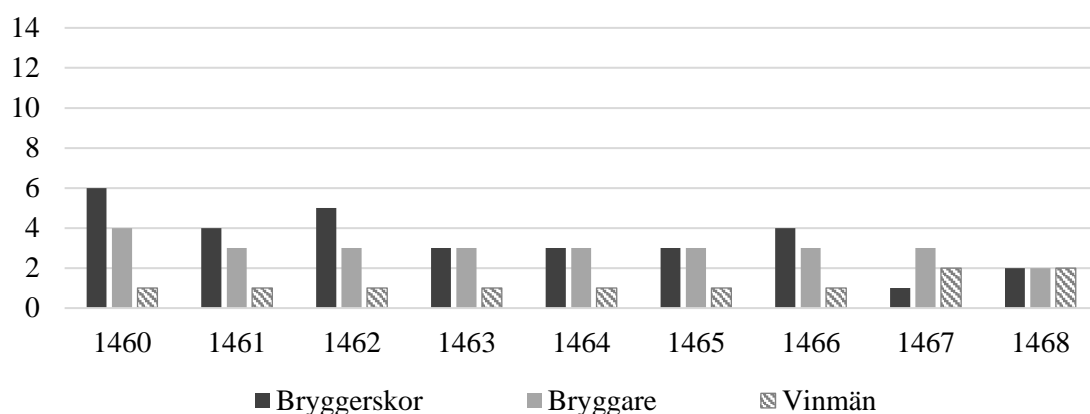
---

²⁴² STb 2, s. 495.

²⁴³ *Ranzande* innebär att löpa omkring, ränna runt; ordet *rasande* har samma innebörd som idag, dvs. ursinnig. Då det ännu inte fanns en skriftspråksstandard i Sverige, det fanns alltså inte *ett* rätt sätt att stava på utan ett ord, eller ett namn, kunde stivas på olika sätt i en och samma text, kan innebörden ibland vara otydlig när två ord liknar varandra, men har olika betydelse. Se Söderwall (1925–1973). Ransa (ranza). *OSM*, s. 639; *ibid.* Rasande, s. 640.

Diagram 1. Yrkesgrupper inom alkoholnäringen 1460–1468

Källa: Stockholms stads skottebok 1460–1468, utg. J. A. Almquist, Stockholm 1926.

En sammanställning av bryggarnas och bryggerskornas årliga skottebetalningar visar vilken skatteklass de tillhörde.²⁴⁴ Ju högre skatt personerna betalar, desto mer välbärgade är de. Vad gäller bryggarna åren 1460–68 tillhörde 55% av dem den lägsta skatteklassen, bortsett från den icke-betalande skatteklassen (se *Tabell 1.1*). Det finns flera olika skäl till att vissa personer inte betalar skatt och orsaken anges ofta, men inte alltid, i marginalen. Vissa av dem har inte möjlighet att betala in sitt skott och skrivs in med anteckningen *pauper* i marginalen, andra skjuter upp sin skatt till nästkommande år och andra ”ges fria för Guds skull”, vilket tycks vara en barmhärtighet av skäl som inte framgår i källmaterialet.²⁴⁵

Tabell 1.1 Fördelning av redovisade bryggare i olika skatteklasser 1460–68.

	ej bet	– 4 öre	5–8 öre	9–16 öre	17–32 öre	33–
antal	7	15		4	1	
%	26	55		15	4	

Källa: Stockholms stads skottebok 1460–1468, utg. J. A. Almquist, Stockholm 1926.

I tabellen ovan hamnar ett fåtal skottbetalningar inom de högre skatteklasserna. Det visar sig att dessa skottbetalningar tillhör en och samme bryggare under olika år. Hans namn var Henning och han var den enda av bryggarna som under åren 1460–68 betalade ca 1–2½ mark i skatt, men han blev också skattebefriad under vissa år.²⁴⁶ Med tanke på den skatteklass Henning tillhörde när han väl var skatteskyldig, kan orsaken till att han också befriats från skatt tämligen ha berott på att han hade en för undermålig ekonomi. Henning redovisas också

²⁴⁴ Dessa tabeller har sammanställts utefter det format som Österberg använde i sin artikel där hon jämförde kvinnors och mäns skatteklasser från skotteboken år 1460. Se Österberg (1980), s. 284.

²⁴⁵ För exempel se SSkb 1460–68, s. 13, 37, 97, 166, 198, 206, 226, 240, 259, 302; SSkb 1501–10, s. 3, 6, 12, 25, 51, 52, 85, 137, 165, 172, 175, 227, 240, 241, 251, 308; SSkb 1516–1526, s. 51, 61, 103, 167, 174, 201.

²⁴⁶ SSkb 1460–68, s. 166, 198.

i skotteböckerna ofta i anknytning till borgmästarna och rådet, vilket tyder på att han kan ha haft en upphöjd ställning i staden.²⁴⁷

Ser vi till bryggerskornas årliga skott finns det inga inom de högre skatteklasserna. Här finns samtliga inom antingen den lägsta eller den icke-betalande skatteklassen (se *Tabell 1.2*).

Tabell 1.2 Fördelning av redovisade bryggerskor i olika skatteklasser 1460–68.

	ej bet	– 4 öre	5–8 öre	9–16 öre	17–32 öre	33–
antal	4	27				
%	13	87				

Källa: Stockholms stads skottebok 1460–1468, utg. J. A. Almquist, Stockholm 1926.

Som tidigare har nämnts är redovisningen av bryggerskorna i källmaterialet inkonsekvent. Ibland tycks de inte redovisas kontinuerligt med yrkesbeteckningen och därför faller några av dem bort från beräkningarna, då det är svårt att helt säkert avgöra om de verkligen är samma person.²⁴⁸ Bryggerskan Adelisa, ibland kallad ”tjocka Adelisa”, är en av de få som man kan följa över en längre period. Hon var bosatt i Östra kvarteret under sju år, 1460–66, och betalade som mest 2 ören och 2 örtugar i skott under sex av dessa år.²⁴⁹ Det sjunde året redovisas hon befinna sig i Helgeandshuset,²⁵⁰ vilket fungerade som kombinerat ålderdomshem och sjukhus i staden. Dit kunde folk söka sig för kost och logi om de inte längre kunde ta hand om sig själva på grund av fattigdom, ålder eller sjukdom. Även de välbärgade kunde bo i dessa ålderdomshem under sina sista levnadsår, och då de ofta köpte in sig genom att skänka sina hus, tomter och tillhörande byggnader till Helgeandshuset, kunde de också ställa vissa krav på sin vistelse där.²⁵¹

Möjligtvis var Adelisa oförmögen att fortsatt försörja sig på egen hand och sökte sig till Helgeandshuset för att leva ut sina sista år. Det är också möjligt att Adelisa kan ha tagit tjänst hos Helgeandshuset som bryggerska, då det framgår ha varit vanligt att anställa personer som skulle ansvara för Helgeandshusets egen produktion av mat och dryck.²⁵² Några år senare, år

²⁴⁷ Ibid., s. 291, 330. Henning utsågs förmodligen till skottherre ett år tillsammans med två rådmän och en annan representant för menigheterna, dvs. borgare utanför rådet. Se SSKb 1460–68, s. 297; Dahlbäck, s. 63.

²⁴⁸ Antagligen finns ett visst mörkertal. Ett exempel som tyder på att kvinnor kunde företa sig med bryggning, trots att de inte redovisades i skattelängderna, är en Cecilia bryggerska som redovisas i kämnärsräkenskaperna där hon bötar 2 mark och 4 öre i saköre år 1467, men som inte kan återfinnas redovisad som en bryggerska i skattelängderna. Se SSKb 1460–68, s. 406.

²⁴⁹ Ibid., s. 8, 53, 91, 127, 162, 226.

²⁵⁰ Ibid., s. 260.

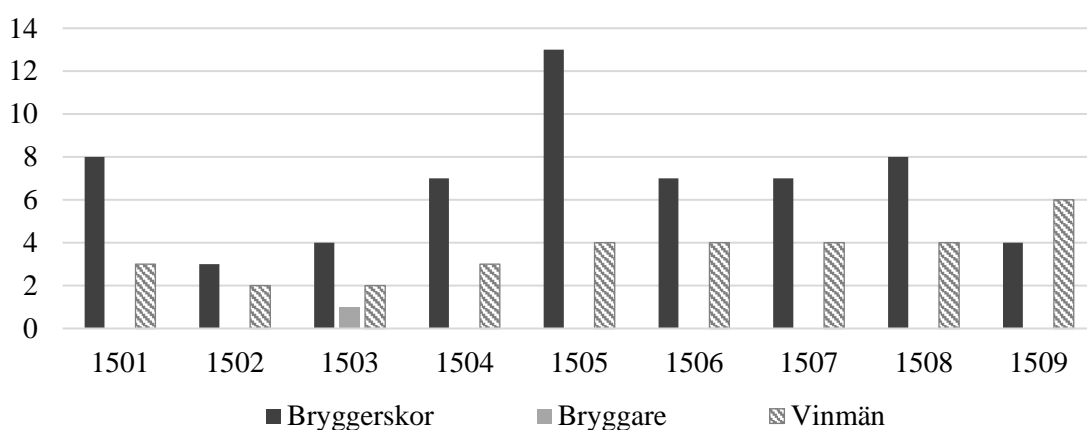
²⁵¹ Dahlbäck (1995), s. 148; STb 2, s. 22. Se även föregående avsnitt, 2.3, där ett par skänkte sina hus och sin tomt, men önskade ha brygghuset för eget bruk till dess att de gick bort.

²⁵² Dahlbäck, Göran (1980). Helgeandshuset: en välgörenhetsinrättning i det medeltida Stockholm. I *Sankt Eriks årsbok*. Stockholm: Samfundet S:t Erik, s. 28.

1484 omnämns en Helgeandshusbryggerska i tänkeböckerna,²⁵³ som troligtvis arbetade med att förse de gamla och fattiga sjuka med sin ranson öl.

Under perioden 1501–1509 syns en markant ökning av antalet bryggerskor som går upp till att vara 3–13, medan antalet bryggare har sjunkit till 0–1 (Se *Diagram 2*). Tydligt är att mängden arbetskraft inom bryggerinäringen fluktuerar från år till år. Bryggarnas försvinnande tycks ersättas med en ökande skara vinmän, som uppgick till att vara 2–6 detta år.

Diagram 2. Yrkesgrupper inom alkoholnäringen 1501–1509

Källa: Stockholms stads skottebok 1501–1510, utg. H. Hildebrand, Stockholm 1915.

Olof, den ende bryggaren som redovisas under denna period, betalar 4 öre i skatt år 1503.²⁵⁴ Vad gäller det ökade antalet bryggerskor syns ingen större skillnad inom skatteklasserna – de tillhör fortfarande till största delen den lägsta skatteklassen, men en viss ökning inom de icke-betalande syns. Fem bryggerskor redovisas som *pauper* och betalar därmed ingen skatt,²⁵⁵ undantaget bryggerskan Margareta som betalade 2 öre i skatt trots denna status,²⁵⁶ och bryggerskan Valborg gick skattefri ”för Guds skull”.²⁵⁷ Endast en gång redovisas en bryggerska inom en högre skatteklass och detta beror på att hon betalar skottet tillsammans med en annan person, en man utan urskiljande yrkesbeteckning (se *Tabell 2*).

Tabell 2. Fördelning av redovisade bryggerskor i olika skatteklasser 1501–10

	Ej bet	– 4 öre	5–8 öre	9–16 öre	17–32 öre	33–
Antal	17	43	1*			
%	28	70	2			

²⁵³ STb 2, s. 75.

²⁵⁴ SSkb 1501–1510, s. 87.

²⁵⁵ Ibid., s. 137, 165, 251, 308.

²⁵⁶ Ibid., s. 137.

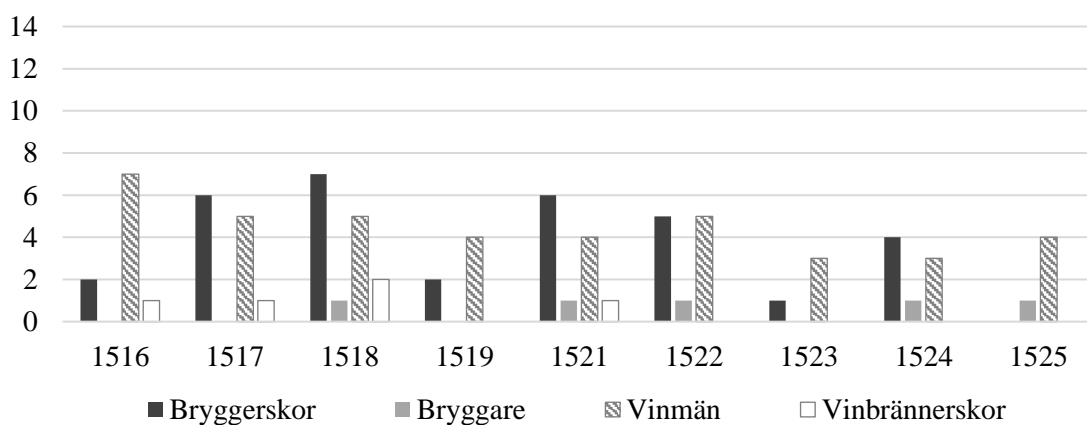
²⁵⁷ Ibid., s. 51.

*Bryggerskan Margit och Thomas Persson betalade 6 öre i skatt tillsammans.

Källa: Stockholms stads skottebok 1501–1510, utg. H. Hildebrand, Stockholm 1915.

Under perioden 1516–1525 syns både kontinuiteter och förändringar inom alkoholnäringens yrkesgrupper. Bryggarna har inte sett någon återkomst i näringen och vinmännens antal ökar en aning och ligger sedan kvar på en relativt jämn nivå under hela perioden. De redovisade bryggerskornas antal fluktuerar däremot. År 1518 fanns det sju bryggerskor och år 1525 redovisas inga alls. Den mest synliga förändringen under denna period att en ny yrkesgrupp framträder, nämligen vinbrännerskorna. De dyker bara upp under vissa år och tycks därför, likt bryggerskorna, inte finna någon trygghet i långvarigt, kontinuerligt arbete (se *Diagram 3*).

Diagram 3. Yrkesgrupper inom alkoholnäringen 1516–1525

*Året 1520 saknas i skotteboken.

Källa: Stockholms stads skottebok 1516–1525, utg. J. A. Almquist, Stockholm 1935.

Det sker inte någon större förändring i vilken skatteklass som yrkesgrupperna tillhör. Samtliga av de fem redovisade bryggarna betalade 4 öre eller mindre i skatt under denna period,²⁵⁸ Ett par bryggerskor gick upp i skatteklassen som ligger snäppet högre i skalan, men de flesta stannar inom den lägsta skatteklassen eller den icke-betalande (se *Tabell 3*). I skotteböckerna finns det, gällande den icke-betalande skatteklassen, en del uppgifter om varför bryggerskorna undgår skatt detta år. En bryggerska går fri från det årliga skottet år 1521 då hon tjänstgör som stadstjänare.²⁵⁹ En annan bryggerska går skattefri med noteringen ”in castro”, vilket torde innebära att hon tjänstgör vid slottets bryggning.²⁶⁰ Den nya yrkesgruppen, vinbrännerskorna,

²⁵⁸ SSkb 1516–25, s. 102, 173, 202, 230, 253.

²⁵⁹ Ibid., s. 174.

²⁶⁰ Ibid., s. 61.

betalar 4 öre eller mindre i skott och hamnar därför inom ramen för samma skatteklass som majoriteten av bryggerskorna.²⁶¹

Tabell 3. Fördelning av redovisade bryggerskor i olika skatteklasser 1516–25

	ej bet	– 4 öre	5–8 öre	9–16 öre	17–32 öre	33–
antal	7	24	2			
%	21	73	6			

Källa: Stockholms stads skottebok 1516–1525, utg. J. A. Almquist, Stockholm 1935.

Enligt de diagram och tabeller som har presenterats i detta avsnitt framstår produktionsdelen inom bryggerinäringen ha varit kvinnodominerad. Arbetet verkar inte ha varit särskilt lönsamt för varken bryggerskorna eller de få bryggare som var verksamma inom yrket, då majoriteten av dem hamnar inom den lägsta betalande skatteklassen under samtliga år. Det fluktuerande antalet bryggerskor och bryggare kan bero på att bryggningen skedde sporadiskt, som Thunæus menar, och att efterfrågan på arbetskraft därmed var föränderlig från år till år.²⁶² Möjligtvis kan det också bero på att många av de kvinnor som redovisas förmodligen är änkor, som under endast några år arbetar som bryggerskor och sedan försvinner ur skotteböckerna. Utöver dessa änkor kan det förstås ha funnits fler bryggerskor, vilka döljs av sina makar i skottelängderna, då regleringen kring själva bryggningen framstår som ganska öppen i jämförelse med försäljningen av öl. I övrigt är det svårt att finna information om deras livssituation, samt under vilken tid i livet de faktiskt arbetade som bryggerskor. Dessutom har bevarade källmaterialets bristfälliga omfattning gjort det svårt att följa livsödena under en längre period. Tidsperioderna mellan de olika skotteböckerna orsakar nämligen ett tomrum på 33 år mellan den första och andra, och 6 år mellan den andra och den tredje boken.

Undersökningen har så här långt genererat små korn av information om bryggerinäringen i Stockholm och vilka som var delaktiga inom den. Vad de belägg, indicier och ledtrådar som hittills har presenterats kan berätta om bryggerinäringen och dess aktörer ska analyseras närmare i kapitlet nedan.

²⁶¹ Ibid., s. 25, 63, 110, 185.

²⁶² Thunæus (1968), s. 75.

3 Sammanfattande slutdiskussion

3.1 Bryggning och ölförsäljning

Bryggerinäringen var uppdelad i Stockholm under senmedeltiden. Produktionen, själva bryggningen, genomfördes av yrkesbryggare och den färdiga brygden flyttades till ägarens källare för att säljas vidare. Kvinnorna var länge överrepresenterade inom bryggningen medan ölförsäljningen visar sig ha varit tillgänglig för både män och kvinnor. Det är omöjligt att säga om försäljningen dominerades av manliga aktörer, men det faktum att kvinnor också hade tillgång till denna arena innebär att Wiegelmans hypotes, om att arbete med inriktning på försäljning tenderar att utföras av män, därför inte riktigt stämmer i detta fall.²⁶³ Visserligen var även ölförsäljningen uppdelad i två läger, där kvinnorna sålde inhemskt och lokalproducerat öl medan männen hade tillgång till de importerade dryckerna och försäljning av dessa, vilket innebar att kvinnornas försäljning var mer begränsad, ekonomiskt och geografiskt. Trots detta så fanns det ett visst utrymme för kvinnor att syssla med ölförsäljning, kanske på grund av ölets och bryggningens historiska koppling till hemmet och kvinnans arbetssysslor. Vilka dessa kvinnor var är en fråga som inte kan besvaras med säkerhet, även om de troligtvis var änkor eller gifta kvinnor med tanke på de förbud som gällde för lösa kvinnor och ogifta borgare. Änkor och gifta kvinnor hade kanske också genom sina makar bättre tillgång till det kapital och de resurser som krävdes för att syssla med ölförsäljning, i likhet med hur bryggerskorna som var gifta eller änkor i England kunde hålla sig kvar inom bryggningens hantverk något längre än de ogifta.²⁶⁴

Antalet verksamma bryggare och bryggerskor varierar med tiden och i föregående avsnitts diagram syns stora svängningar. Varför antalet yrkesbryggare och -bryggerskor varierar så kraftigt kan dels bero på att det fanns fler yrkesbryggare än vad källmaterialet faktiskt visar, dels att ölproduktionen var sporadisk, som Thunæus menar.²⁶⁵ Av kämnärsräkenskaperna att döma var inköpen av öl sporadiska, men det förekom säkerligen handel utöver vad dessa visar. Källmaterialet ger därför endast en högst begränsad bild av ölhandelns egentliga omfattning. De stora inköpen av öl, ibland 16 tunnor vid ett och samma tillfälle, tyder ändå på ett betydande lager av öl i försäljarnas källare. En förutsättning för att bryggningen ska ha kunnat utföras sporadiskt i staden, med tanke på den höga omsättningen av öl, är att ölet måste ha kunnat lagrats över lång tid. Att ölet faktiskt kunde lagras länge i stadens källare

---

²⁶³ Wiegelmann (1975), s. 17.

²⁶⁴ Bennett (1996), s. 97.

²⁶⁵ Thunæus (1968), s. 75.

stöds av att brygderna framgår ha varit humlade, vilket är ett krav för att ölet ska vara hållbart – icke-humlat öl surnar nämligen mycket fortare än humlat öl. Kryddorna som tillsattes i ölet var inte bara till för smakens skull utan även för öka hållbarheten, då de historiska öltillsatserna humle, pors, skvatram och ekblad har antibakteriella effekter.²⁶⁶ Pors kan möjligtvis också ha använts i Stockholms brygder under denna tid, som var den vanligaste smaktillsatsen i öl fram till dess att humle konkurrerade ut porsen.²⁶⁷ Däremot syns inga spår av pors som tillsats i öl i källmaterialet, medan humle dyker upp titt som tätt i koppling till ölbryggningen i staden. Porsöl kunde heller inte lagras lika länge eller transporteras lika långa sträckor, även om den sura smaken kanske doldes av porsens sötma, varför humlat öl hade övertaget i och med att det var bättre lämpat som proviant till sjöss.²⁶⁸ Skeppsöl var nämligen en ölsort som humlades och var även en av de få redovisade ölsorter som förekom i källmaterialet i koppling till kvinnliga ölförsäljare.²⁶⁹ De två exempel som visar på utgifter för en hel bryggingsprocess avslöjar också att det öl som då bryggdes var humlat.²⁷⁰ Ingenstans i tänkeböckerna har pors eller porsöl redovisats, men ca 90 rättsmål och tvister i tänkeböckerna visar att det var mycket humle i rörelse i Stockholms stad.²⁷¹ Däremot innebär det inte nödvändigtvis att allt öl som bryggdes var humlat – flera av de exempel som visar på utgifter i koppling till öl och bryggning avslöjar ingenting om brygdens ingredienser.

Ölproduktionen kan därför mycket väl ha skett sporadiskt, vilket innebär att bryggarnas försörjning inom yrket var beroende på efterfrågan hos de bryggestolsidkare som sedan lagrade och sålde ölet, och att yrket var konjunkturkänsligt. De togs förmodligen i tjänst när

---

²⁶⁶ Karlsson Strese, Else-Marie & Tollin, Claes (2008), s. 30–35.

²⁶⁷ Pors, som växer vilt i norra Europa, var den vanligaste smaktillsatsen i öl fram till dess att humle konkurrerade ut porsen. Porsöl blev ovanligt i städerna och på kungsgårdarna under 1500-talet, med levde kvar på landsbygden. Humlens vinst över porsen som den vanligaste smaksättningen på öl i de svenska städerna berodde på Hansestädernas inflytande. De nordtyska handelsstäderna exporterade stora kvantiteter tyskt eller pryskt öl till Sverige från 1400-talet och framåt, vilket bidrog till att göra humle till en viktig handelsvara och humleölet blev allt vanligare under 1500-talet. I svenska städer, däribland Stockholm, bestod köpmannaståndet av en ansenlig mängd tyska handelsmän och utrikeshandeln dominerades av de nordtyska Hansestäderna fram till 1500-talet vilket torde ha bidragit till humlens vinst över porsen. Se Harrison (2011), s. 67; Behre, Karl-Ernst (1999). *The history of beer additives in Europe – a review*. I *Vegetation history and archaeobotany* 8. Springer Verlag, s. 36, 42.

²⁶⁸ Behre, Karl-Ernst (1999), s. 42; Karlsson Strese, Else-Marie & Tollin, Claes (2008), s. 30–35.

²⁶⁹ SSKb 1460–68, s. 419, 430.

²⁷⁰ *Ibid.*, s. 439, 446.

²⁷¹ STb 1, s. 8, 78, 81, 117, 122, 173, 197, 198, 199, 244, 258, 263, 274, 333, 339, 357, 390, 410, 472; STb 2, s. 42, 85, 93, 127, 151, 169, 199, 277, 280, 324, 482, 483, 486, 493, 515, 519, 528; STb 3, s. 17, 108, 118, 120, 122, 242, 262, 279, 325, 333, 358, 362, 397, 460; STb 4, s. 37, 39, 41, 48, 52, 89, 135, 250, 257, 298, 311, 320, 345, 347, 348, 349; STb 5, s. 13, 20, 24, 27, 29, 50, 59, 61, 63, 70, 77, 86, 93, 94, 136, 144, 149, 156, 164, 165, 168, 179, 180, 182, 193, 197, 292. Bland dessa syns till exempel köpslagan och -tvister, stöld, regleringar där salt- och humlesäckar förbjöds att hållas liggandes på gator eller i gränder av borgare med gatubod som endast får ha en säck humle vid bodens dörr, humle av oduglig kvalitet, olika humlesorter (pryskt humle och humle från Rostock och Danzig), förbud att bygga humlestöckar på allmänna gator, osv.

efterfrågan fanns, och bara ett fåtal verkar ha sysslat med brygging under en längre sammanhängande period. För de flesta torde då bryggingen ha varit ett yrke med sporadisk efterfrågan på arbetskraft, men för enstaka andra fanns även möjligheten att få en stadig anställning som bryggare hos ett av stadens hospital, som tog hand om de gamla och sjuka fattiga. Kravet för att bli utsedd som bryggare hos Helgeandshuset var nämligen att man var redo att leva ut resten av sitt liv där.²⁷²

Hur tekniskt komplicerad bryggingen var finns det inga belägg för i källmaterialet, men kanske finns det arkeologiska fynd som talar för vilka redskap som användes och hur omfattande bryggingsanläggningarna var under senmedeltiden i Stockholm. Det finns heller inga belägg för om arbetsuppgifterna skiljer sig mellan bryggarna och bryggerskorna, då arbetsuppgifternas innehåll enbart framträder svagt i källmaterialet. En bryggerska åt gången anställdes enligt de belägg som finns i källmaterialet, vilket förmodligen innebär att arbetets och arbetskraftens omfattning inte var stor nog att anställa flera personer för en brygd. Endast ett exempel har tangerat vid möjligheten att det kunde anställas fler bryggerskor till en brygd, och därtill en förmodad bryggardräng, men då inga yrkesbeteckningar beskriver dessa personer är det ett antagande som inte kan bekräftas utifrån källäget.

Vad gäller skillnader mellan antal manliga och kvinnliga bryggare, så lyser männen med sin frånvaro under perioden runt 1510-talet. I skotteböckerna fanns det inte längre en lika stor andel män inom bryggeriyrket som det gjorde åren 1460–68 och under 1520-talet ses ytterligare en förminskning. Samma förändring har Lindberg noterat och påpekar att han inte kan dra några slutsatser om varför.²⁷³ Bryggingen tycks ha varit och förblivit ett kvinnligt dominerat hantverk under senmedeltiden i Stockholm, men även deras antal fluktuerade och år 1525 redovisades inte en enda bryggerska i skottelängderna. Det är dock möjligt att det fanns fler bryggerskor än de som redovisas i källmaterialet. De bryggerskor som framträder i skotteböckerna kan antas vara änkor, då detta var den enda grupp av kvinnor som hade en sorts myndighet och kunde framträda i egen rätt inom det kamerala källmaterialet. Däremot är det inte omöjligt att även gifta kvinnor kunde arbeta som bryggerskor, men deras omyndighet gör det omöjligt att hitta dem då de företräds av sina makar i skotteböckerna.²⁷⁴

I takt med att bryggarna och bryggerskorna minskar i antal syns en ökning av antalet redovisade vinmän och en helt ny yrkesgrupp träder fram: vinbrännerskor. Denna utveckling

---

²⁷² Dahlbäck (1980), s. 28.

²⁷³ Lindberg (1989), s. 43.

²⁷⁴ Taussi Sjöberg (1994), s. 59–61; Österberg (1980), s. 283.

är intressant, då man kan ana att vinets roll växte i staden. Dahlbäck skriver att vinmännen kontrollerade de importerade dryckerna och anställdes av rådet för att ansvara för stadens vinkällare där den värdefulla drycken förvarades. Med tiden räckte inte stadens vinkällare till, så från och med 1473 blev det tillåtet för borgare att lagra och sälja importerade drycker i sina egna källare.²⁷⁵ Vinbrännerskorna finns det inte mycket mer information om, men de var anställda för att bränna det importerade vinet till sprit som användes vid kruttillverkning.²⁷⁶ Kanske blev det angeläget att importera mycket vin under denna tid i syfte att just tillverka stora mängder krut eller så växte brännvinet som dryck i popularitet under denna tid. Detta är en lös tråd som denna studie inte har plats för, men som ytterligare eftersökning torde kunna reda ut.

3.2 Lönsamhet eller skopenningar

Någon potential för utvecklat ekonomiskt intresse tycks inte ha funnits inom den inhemska ölbryggningen under denna tid, vilket enligt Wiegelmans hypoteser skulle kunna förklara den överrepresenterade kvinnliga närvaron inom produktionsdelen i bryggerinäringen. Själva bryggningen framstår som ett tillgängligt yrke för kvinnor som inte krävde resurser och kapital likt ölförsäljningen gjorde.²⁷⁷ Att sälja öl krävde tillgång till ett bryggghus, antingen som egendom eller möjlighet att hyra, därtill att kunna anställa arbetskraft att förestå brygden, samt att ha tillgång till en egen källare där ölet kunde lagras. I synnerhet försäljning av de importerade dryckesvarorna dominerades av män, där kapital och resurser torde ha varit en nödvändighet för att ha möjlighet att importera det finare ölet och det dyrbara vinet.

Bryggerskorna hade ingen del i ölförsäljningen och inte heller dess höga lönsamhet, i jämförelse med bryggerskornas låga ersättning. Däremot fanns det en närvaro av kvinnliga ölförsäljare, utan särskiljande yrkesbeteckning. Ölförsäljerskorna förefaller ha varit antingen änkor eller kvinnor gifta med en man utanför hantverkarståndet, då brygggestol endast fick idkas av köpmän och övriga bofasta borgare som inte idkade hantverksnäring. Denna reglering omfattande även hustrurna, som inte fick sälja öl om deras make brukade ett

---

²⁷⁵ Dahlbäck (1995), s. 66.

²⁷⁶ Schück (1951), s. 404.

²⁷⁷ Bennett menar att männens tillgång till kapital och resurser var avgörande för kvinnornas marginalisering inom salubryggning i England. Se Bennett (1996), s. 150. Se även Ågren (2011), s. 26–27.

hantverk. Om ogifta kvinnor, som inte var änkor, hade möjlighet att sälja öl framgår inte av källmaterialet.

Vid en jämförelse mellan lön för en brygd och inkomsten från försäljning av ett antal tunnor öl syns en viss skillnad. I burspråket från 1482 finns en paragraf som bestämmer bryggerskornas lön till 4 örtugar, men detta tycks inte ha följts. De exempel som tidigare har tagits upp i denna studie visar att bryggerskornas lön låg på 1–2 öre, med undantaget där en bryggerska fick hela 5½ mark i lön. Variationen kan förmodligen ha berott på vilket sorts öl och hur stor mängd av det som skulle bryggas. De personer som sålde öl kunde få mellan 5 öre och 1 mark för en tunna öl, eller mellan ca 3 och 15 mark vid ett helt köptillfälle. Därmed orsakade uppdelningen inom bryggerinäringen att lönsamhetens tyngdpunkt hamnade inom försäljning, då det var försäljningen som tycks ha genererat den främsta inkomsten. Det kan också förklara varför personer gav sig på att sälja öl olagligen.

Huruvida ölbrygning och ölförsäljning genererade en inkomst som kunde försörja kvinnorna är svårt att avgöra. En jämförelse mellan bryggerskors och ölförsäljerskors genomsnittsskott hade varit av värde för studien, men omöjliggörs av att det saknas tillräckligt med belägg för ölförsäljerskor i skottelängderna. Endast tre ölförsäljerskor har återfunnits i skottelängderna, där två av dessa hamnar i de lägre skatteklasserna medan den tredje, Cecilia Pilgrim, hamnar inom de mellersta skatteklasserna. Men det är inte nödvändigtvis så att bryggerskorna och ölförsäljerskorna sökte att försörja sig på inkomsterna från bryggerinäringen. Lindström menar att lönearbete inte var den huvudsakliga inkomstkällan, varken för hantverkare eller de flesta köpmän, då det främst var arbetet inom hushållet som säkrade familjens försörjning. Hushållet var en integrerad produktionsenhet med en sträng hierarkisk ordning där husbonden innehade högsta position och där alla bidrog i arbetet i bestämda roller.²⁷⁸ Individer var under medeltiden medlemmar av olika kollektiv, skriver Lindström och uttrycker det som att ”individens plats i samhället, hennes rättigheter och skyldigheter, hennes samhällliga status, de normer och regler hon hade att rätta sig efter, bestämdes av hennes grupptillhörighet och av hur hon var inordnad i olika hierarkier”.²⁷⁹ I denna samhällsordning spelade skrän, gillen och stadens borgerskap viktiga roller, men hushållet var den grundläggande byggstenen och den som inte tillhörde ett hushåll hade inte anseende nog eller möjlighet att ha full delaktighet

---

²⁷⁸ Lindström (1994), s. 82.

²⁷⁹ Ibid., s. 81.

i samhället. Hur arbetsdelningen såg ut i hushållet kan vi inte veta, påpekar Lindström, då de källmaterial som finns bevarade inte talar om det.²⁸⁰

Det torde ha varit en välkommen inkomst likväl, då samtliga kvinnliga hantverkare hamnade långt ner på Dahlbäcks lista över genomsnittlig skatt.²⁸¹ Möjligen var ölbrygning och ölförsäljning tillgängligt för kvinnor och erbjöd en möjlighet att få en extra inkomst till hushållet, liksom fallet var för bryggerskorna i England.²⁸² Den extra inkomsten skulle också kunna ha varit av stort värde för änkor, vilka förmodligen representerar mestadels av andelen kvinnor som redovisas som bryggerskor i källmaterialet, och vilka kanske inte hade möjlighet att bedriva sin makes verksamhet vidare. Kanske hade de inte längre ett hushåll fullt med familjemedlemmar utan enbart den ende drängen som de var berättigade att anställa, och nödgades att söka arbete utanför hushållet.

Under medeltiden var inte arbete och privatliv åtskilda som de är idag, skriver Lindström. Verkstaden fanns i hemmet och som tidigare nämnts bidrog hela familjen i arbetet. Det fanns heller inga bestämda klockslag för arbete och fritid. Arbetsdagarna skulle inte fyllas av en viss andel arbetstimmar, utan arbetet skedde i perioder där det varierade mellan att vara låg- och högintensivt.²⁸³ Men yrkesbrygning var inte en syssla som skedde i hemmet. Yrkesbryggarna anställdes av en bryggestolsidkare som också tillhandahöll den mängd malt, humle och bryggved som krävdes, och de bryggde i ett bryggghus, som ägdes av någon i staden, med alla tillhörande redskap. Bryggghuset, mältbodarna och kölnorna innebar en så pass stor eldfara att man inte längre fick brygga i hus utan rätt sorts bryggskorsten och helst vara belägna vid vattnet, vilket torde ha begränsat antalet bryggghus. Enligt tänkeböckernas exempel på arvsupplåtelser, försäljningar och köp av bryggghus bör det ha varit en dyr affär för de flesta stadsinvånarna. Män, gifta par och änkor förekommer som ägare, men stadens invånare kunde få tillgång till dem genom att hyra in sig per brygd för sitt eget husbehov.²⁸⁴ Hur brygningen för husbehov såg ut framgår inte av källmaterialet då det inte skildrar det vardagliga livet i hushållen. De exempel där kvinnor försöker sälja av det öl som de har till övers, trots regleringarna gällande bryggestol, tyder ändå på att den brygning för hushållsbehov som förekom genererade ett överskott som kunde säljas vidare.

---

²⁸⁰ Ibid., s. 81–82.

²⁸¹ Dahlbäck (1995), s. 91.

²⁸² Bennett (1996), s. 34.

²⁸³ Lindström (1994), s. 80–81.

²⁸⁴ Dahlbäck (1995), s. 165.

Bennett menar att när salubryggningen i England utvecklades till att präglas av högre status och högre lönsamhet tog männen över det tidigare kvinnliga yrket.²⁸⁵ Möjligtvis var ölproduktionen i Stockholm ett lågstatusyrke under denna undersökningsperiod som inte attraherade manlig uppmärksamhet, medan ölförsäljningen präglades av en högre status. Inom ölproduktionen syns knappast något ekonomiskt intresse. Det var snarare försäljningen som kunde vara lönsam, vilken reserverades för bryggestolsidkarna. Till skillnad från i Stockholm var salubryggning i England ett samlat yrke, där bryggarna och bryggerskorna hade möjlighet att syssla med både produktion och försäljning.²⁸⁶

Majoriteten av samtliga bryggare och bryggerskor i Stockholm hamnar i den lägsta betalande skatteklassen, då de i betalar under 4 öre i skott. Bryggning var inte ett lönsamt yrke, inte ens jämfört med andra yrken inom livsmedelsnäringen. Om vi jämför bagarnas arbete med bryggarnas kan man se en skillnad i lönsamhet och även varför den skilde sig mellan yrkena. För både bakning och bryggning i staden krävdes det särskilda bakugnar respektive bryggghus med rätt sorts skorsten, varför de båda bör ha förflyttats från hemmets sysslor. Men bagarna producerade och sålde sina varor i ett led, medan ölproduktionen var uppdelad i flera led; där bryggarna bryggde åt bryggestolsidkare som sedan sålde ölet. Bagarna hamnade högst upp i Dahlbäcks tabell över hantverkarnas genomsnittsskott året 1460 (11½ öre), medan bryggarna och bryggerskorna hamnade långt ner (2 respektive 1½ öre).²⁸⁷ Dahlbäck skriver att man inte bakade hemmavid i lika stor utsträckning i städerna, medan bryggning för husbehov fortfarande skedde. Därför köpte man sannolikt hushållsbehovet av bröd hos en yrkesbagare i större utsträckning än man köpte öl av en bryggare.²⁸⁸ Jämförelsen mellan bagarnas och bryggarnas inkomst går inte att förlita sig helt på, då bryggarna och bryggerskorna i Stockholm inte tog del av inkomsten för en såld tunna öl. Istället bör man jämföra bagarnas genomsnittsskott med ölförsäljarnas. Ölförsäljningens karaktär av att vara en binäring innebar att försäljarna förmodligen hade en annan huvudsaklig syssla, varför det inte går att räkna ut hur stor del av deras årliga skott representerar deras inkomst från ölförsäljningen. I andra fall redovisas ölförsäljarna utan yrkesbeteckning eller särskiljande namn, vilket försvårar spårningen av dem. Likväl skulle ett försök till att ställa upp deras genomsnittliga skott kunna sättas till test i en vidare studie.

---

²⁸⁵ Ibid., s. 74–76.

²⁸⁶ Thunæus (1968), s. 154; Bennett (1996), s. 17 ff.

²⁸⁷ Dahlbäck (1995), s. 85–88.

²⁸⁸ Ibid., s. 130; se även Hornsey (2003), s. 331.

3.4 Ett exkluderande ramverk

Bryggningen i Stockholm stadgades inte i ett skrå förrän under 1600-talet, men redan under sent 1400-tal tycks bryggning ha haft karaktären av ett skrå med tanke på den reglering som sökte begränsa delaktighet och eliminera konkurrens. För ölförsäljning inte var tillgängligt för vem som helst. Hantverkare som redan hade en huvudsaklig försörjning inom ett ämbete fick inte idka bryggstol, då detta ansågs bryta mot förbudet att bruka två ämbeten. Dessutom var det förbjudet för kvinnor som var gifta med en hantverkare att sälja öl så länge maken brukade sitt ämbete. De lösa, beryktade kvinnorna var en grupp i Stockholm som stadens råd önskade utesluta genom att införa restriktioner i alla led, såväl handel som bryggning och ölförsäljning. Likaså förbjöds tjänstefolket från att handla spannmål, däribland pigor, drängar, prästdejour och munkdejour. Till denna grupp skrev också ”kvinnor” in, men vilka kvinnor som åsyftades, till exempel om de var ogifta eller gifta, framgår inte. Den grupp som tilläts att bedriva ölförsäljning bestod av köpmän och bofasta borgare som inte brukade ett ämbete, och deras hustrur.

Inom ölförsäljningen tar särskilt social position en framträdande roll inom regleringen. Femöresborgare, som inte ansågs vara äkta borgare, och hantverkare som redan hade en huvudsaklig försörjningssyssla hade inte rätt att sälja öl. Likaså var civilstånd en exkluderande faktor – hustrur till ämbetsmän förbjöds att sälja öl då det var likvärdigt med att bruka två ämbeten. Var man ogift och inte uppehöll ett eget hushåll fick man inte köpa spannmål vilket i längden innebar att man inte kunde brygga öl. Civilstånd, i form av änkestånd, kunde också vara en inkluderande faktor i den mening att ensamstående änkor tilläts att sälja öl, eftersom de inte längre behövde avstå med hänsyn till sin makes ämbete och dessutom var tillåtna att handla spannmål.

Att *lösa kvinnor* uteslöts från bryggerinäringen, grundat på kön och då i koppling till social position i samhället, tyder på kulturella normer om lösa kvinnor som en icke önskvärd närvaro inom bryggerinäringens alla led, såväl handel av råvaror som bryggning och försäljning. Anledningen till att just de lösa kvinnorna, som ansågs vara moraliskt mindervärdiga, absolut inte fick syssla med ölbryggning och -försäljning tyder på en sorts moralpanik i relation till alkohol och ärbarhet – något som främst har studerats under tidigmodern tid.²⁸⁹ En viss likhet

---

²⁸⁹ Se t.ex. Flusty, B. Ann (2001). *Bacchus and civic order: the culture of drink in early modern Germany*. Charlottesville: University Press of Virginia. s. 133–145.

syns i hur Bennett kopplar de idéer och föreställningar om bryggerskor som framfördes i kulturmedier till bryggerskornas bortträngning från yrket. De problem som kom med öldruckande och synen på ölhus som platser präglade av moraliskt förfall kopplades till kvinnorna istället för alkoholen.²⁹⁰ Dessa föreställningar närde idén att ”a trade run by men would be a trade better run”.²⁹¹ I källmaterialet för Stockholm skildras dock inte bryggerskorna som moraliskt mindervärdiga, utan denna föreställning applicerades på de lösa kvinnorna.

Trots regleringarna som begränsade rätten att idka bryggestol finns det exempel på personer som försöker sälja öl ändå. Det kan förefalla förståeligt då försäljning torde ha varit en lättillgänglig om än riskfylld möjlighet att skaffa en extra inkomst till hushållet, om brygging främst skedde för det egna hushållsbehovet och det fanns ett överskott som kunde säljas vidare. Själva bryggingen var inte reglerad i lika stor grad utan förefaller ha varit öppen för de flesta förutsatt att de antingen kunde anställas som arbetskraft eller hade tillgång till brygghus och tillstånd att handla de råvaror som krävdes.

De kulturella normer som bidrog till att forma ölförsäljningens ramverk, med systemet av bryggestol och tillhörande förbud för hantverkare med ett ämbete och lösa kvinnor att vara verksamma inom yrket, byggde på tyska ideal.²⁹² Enligt de tyska idealen ansågs ölbrygging vara ett manligt hantverk,²⁹³ men denna uppfattning tycks däremot inte ha adopterats med tanke på kvinnornas dominanta närvaro inom bryggingen i Stockholm. Importvarorna tycks visserligen ha varit en manlig angelägenhet inom bryggerinäringen, då samtliga accislängder i kämnärsräkenskaperna endast har en manlig närvaro. Därmed var de finare ölsorterna och det dyrbara vinet en handelsvara som reserverades dem. Det liknar ett exempel som Bennett lyfter fram angående Danmark, där kvinnorna endast sålde inhemskt, danskt öl medan männen hade monopol på det tyska humleölet.²⁹⁴ Det enda undantaget som syns i källmaterialet är änkan Elsebys fortsatta drift av vinkällaren efter sin makes bortgång, men hon var en högt uppsatt änka som troligtvis hade resurser och kapital som få andra.

---

²⁹⁰ Bennett (1996), s. 123, 145.

²⁹¹ Ibid, s. 143–144.

²⁹² Thunæus (1968), s. 75.

²⁹³ Bennett (1996), s. 82–83.

²⁹⁴ Ibid., s. 78.

4 Avslutning och utblickar

Studiens samlade resultat visar att bryggerinäringen var uppdelad i två led – produktion och försäljning. Dessa grenar var i sig omgärdade av ramverk som inkluderade vissa och exkluderade andra. Till skillnad från Bennetts studie, som visserligen sträcker sig över en period på 300 år, visar denna undersökning inte på en påtaglig maskuliniseringsprocess inom bryggerinäringen. Det fanns ett fåtal manliga bryggare, men deras antal sjönk med åren.

Bryggerskorna tycks ha dominerat produktionen inom bryggerinäringen, men även de blev till sist färre och färre. De stora och plötsliga förändringarna i antalet bryggare och bryggerskor skulle kunna förklaras av att efterfrågan på arbetskraft var sporadisk. Det konjunkturkänsliga yrket var beroende av bryggestolsidkarna, som ofta var arbetsgivare och ägare av brygderna som producerades.

Arbetsförhållandena varierade enligt de nedskrivna uppdrag som källmaterialet skildrar, men ofta förefaller en bryggerska ha anställts per brygd. Att brygga öl var en lång process som förmodligen kunde vara både enslig och långtråkig – det var till exempel upp till bryggerskorna att vaka över brygden från början till slut, även nattetid. Men det kan också ha varit en syssla som utfördes av flera personer, då det i ett exempel ur källmaterialet framgår att flera kvinnor och en man, möjligtvis en bryggardräng, skötte vaket under natten tillsammans. Förhoppningsvis är det möjligt att få en större förståelse för arbetet som utfördes, genom att studera kompletterade källor där fler uppgifter om hur arbetets process inleddes, fortlöpte och avslutades kan hittas.

Bryggningen framstår ha varit ett tillgängligt yrke för kvinnor och var inte lika krävande som ölförsäljningen, vad gäller resurser och kapital. Det var heller inte lika lönsamt, om man jämför en bryggerskelön med den summa som en såld tunna öl genererade. Ingen av bryggerskorna sålde öl själva, men ett flertal andra kvinnor hade möjlighet att bedriva ölförsäljning. De sålde skeppsöl, gott öl och öl av ospecificerad sort, till exempel som proviant till kungens last- eller krigsskepp, till rådmän inför deras resor till andra städer och till soldater som inkvarterats i stadens hus. Trots att bryggning inte var ett skråstadgat hantverk i Stockholm under senmedeltiden, tog sig de lokala reglerna uttryck i exkludering av oönskade aktörer. Denna reglering tycks ha baserats främst på social tillhörighet och till de oönskade hörde bland andra de så kallade lösa kvinnorna.

Vidare undersökning kring bryggerskornas arbetssituation skulle kunna utföras genom att jämföra fler stadsböcker, och därtill använda jordeböcker, diplom och arkeologiska fynd, för

att bringa ett klarare ljus över stadens och stadslivets karaktär vad gäller begränsning och möjliggörande av bryggning. Likaså skulle en djupare studie av ölförsäljningens aktörer vara av intresse, då de utgör en del av helheten i stadens bryggerinäring. Att också utföra en studie över längre tid vore av förtjänst då förändringar och konstanter samt vilken kontext som har möjliggjort dessa lättare kan uppfattas. Till exempel skulle de resterande tänkeböckerna som finns bevarade från åren 1544 till 1635 kunna användas i ett sådant syfte. En bredare bild över samhällets struktur, de politiska, sociala och ekonomiska utvecklingarna, samt detaljer som skildrar hur vardagslivet och arbetslivet såg ut i det senmedeltida Stockholm skulle vara värdefullt för att bättre förstå hur bryggning och ölförsäljning passade in som försörjningsmöjlighet för kvinnorna i staden. En jämförelse med det totala antalet hantverkare i staden, kvinnliga och manliga, skulle kunna klargöra hur vanliga sysselsättningarna inom bryggerinäringen egentligen var. Även andra ingångar till källmaterialet skulle kunna nyttjas för att vidga perspektivet, till exempel genom att se närmare på kopplingen mellan alkohol och ärbarhet under medeltiden, med inslag i andra tider och kulturer. Det tyska inflytandet på bryggerinäringen i Stockholm skulle dessutom vara en utveckling med relevans att följa i en vidare undersökning.

Denna undersökning har endast översiktligt berört bryggerskornas arbetssituation, men den har samlat och undersökt information om ett område som endast omnämnts i förbifarten i tidigare forskning. Kvinnorna har tidigare beskrivits som en självklar del i bryggerinäringen utan att dessa påståenden har förklarats djupare. Genom att gå närmare in på vilka dessa kvinnor var och hur deras möjligheter och begränsningar inom branschen såg ut har kvinnornas roll inom bryggerinäringen förtydligats. Bryggerskornas identitet är i stort fortfarande okända, men vi kan nu se att bryggerskor och ölförsäljerskor i olika sociala positioner förekom inom bryggerinäringen och att de inte bara var en del av produktionen av öl utan också kunde ha en till synes självständig närvaro inom försäljning.

Sammanfattning

Denna uppsats undersöker bryggerskor och bryggning i det senmedeltida Stockholm. Den ser närmare på hur bryggerinäringens olika delar i form av produktion och försäljning fungerade, hur yrket reglerades av stadens ledning, och vilka människorna som agerade bryggare var i termer som kön och social bakgrund.

Det övergripande syftet med denna uppsats är att utöka vår kunskap om kvinnors yrkesliv i äldre tid och för att förbättra vår kunskap om Stockholms sociala och ekonomiska historia under senmedeltiden, genom att undersöka historien med hjälp av bryggning som ett medium. Fokus ligger därför på hur bryggning reglerades som ett professionellt yrke i det senmedeltida Stockholm, istället för att vara en oreglerad hushållssyssla som bryggning var på landsbygden och i mindre städer i Sverige.

Uppsatsen bygger på en rad olika källmaterial ur de bevarade stadsböckerna för Stockholms stad, där det finns skotteböcker, tänkeböcker, burspråk och strödda räkenskaper, i undersökningen av bryggeriyrket under perioden 1460–1525. De källor som finns bevarade från vår äldre historia är fåtaliga och i dessa framträder de medeltida kvinnorna ofta i periferin, men genom att använda en indiciemetod i kombination med klassisk källkritik och källpluralism som motvikt kan man utvinna slutsatser även ur ett begränsat källmaterial.

De huvudsakliga resultaten visar att strikt reglering delade upp bryggerinäringen i två grenar, produktion och försäljning av öl, och kvinnor framträdde som aktörer inom båda.

Produktionen, själva bryggningen, dominerades av kvinnlig arbetskraft under största delen av undersökningsperioden. Dessa bryggerskor var de professionella utövarna av yrket som anställdes per brygd av antingen ägare av brygghus eller personer som hyrde brygghusen i staden. Även om bryggerskorna själva inte tycks ha tagit del av försäljningen av ölet hade andra kvinnor tillgång till denna del av näringen.

Bryggerskorna hade ingen del i ölförsäljningen och inte heller dess höga lönsamhet, i jämförelse med bryggerskornas låga ersättning, men bryggningen framstår som ett tillgängligt yrke för kvinnor då det inte krävde resurser och kapital likt ölförsäljningen gjorde. De kvinnor som sysslade med ölförsäljning framstår dock ha varit begränsade till att enbart sälja lokalproducerat öl, medan män hade tillgång till import av finare drycker. Regleringen omfattade även oönskade aktörer som av olika anledningar skulle uteslutas från bryggerinäringen. De så kallade lösa kvinnorna i staden, som ansågs moraliskt mindervärdiga,

förbjöds att delta i både bryggning och försäljning, vilket tyder på en tidigare koppling mellan alkohol och ärbarhet än den som uppmärksammats under tidigmodern tid.

Bryggningen tycks ha varit och förblivit ett kvinnligt dominerat hantverk under senmedeltiden i Stockholm, men även deras antal fluktuerade och år 1525 redovisades inte en enda bryggerska i skottelängderna. De stora skiftningarna i antal yrkesbryggare tyder på att ölproduktionen skedde sporadiskt och att bryggarnas försörjning inom yrket var beroende på efterfrågan hos de bryggstolsidkare som sedan lagrade och sålde ölet, och att yrket var konjunkturkänsligt. De togs förmodligen i tjänst när efterfrågan fanns och bara ett fåtal verkar ha sysslat med bryggning under en längre sammanhängande period.

Bryggning och ölförsäljning framgår ha varit tillgängliga yrken för kvinnor, under en tid då kvinnor var strikt begränsade i termer av professionella sysselsättningar som de var tillåtna att engagera sig i, och betydelsen av bryggning som en viktig försörjningsmöjlighet för dessa individer har, diskutabelt, hittills inte undersökts tillräckligt.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

- Almquist, Johan Axel, Hildebrand, Hans & Hildebrand, Emil (red.) (1917). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:1 Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel, Hildebrand, Hans & Carlsson, Gottfrid (red.) (1944). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:2 Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1930). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:3 Stockholms stads tänkeböcker 1492–1500*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1931). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:4 Stockholms stads tänkeböcker 1504–1514*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1933). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 2:5 Stockholms stads tänkeböcker 1514–1520(–1524) : jämte utdrag ur de förlorade årgångarne 1520–1524 samt stadens kopiebok 1520–1522*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1926). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 3:1 Stockholms stads skottebok 1460–1468 samt strödda räkenskaper från 1430-talet och från åren 1460–1473*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1915). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 3:2 Stockholms stads skottebok 1501–1510*. Stockholm.
- Almquist, Johan Axel & Hildebrand, Hans (red.) (1935). *Stockholms stadsböcker från äldre tid Ser. 3:3 Stockholms stads skottebok 1516–1525 samt strödda räkenskaper*. Stockholm.
- Klemming, Gustaf Edvard (red.) (1856). *Skrå-ordningar*. Stockholm: Norstedt.

Litteratur

- Bennett, Judith M. (1988). "History that stands still" : women's work in the European past. I *Feminist studies*. 14(1988):2, s. 269–283. doi: [10.2307/3180153](https://doi.org/10.2307/3180153) [2020-05-10].
- Bennett, Judith M. (1996). *Ale, beer and brewsters in England: women's work in a changing world, 1300-1600 [Elektronisk resurs]*. New York: Oxford University Press.

- Behre, Karl-Ernst. (1999). The history of beer additives in Europe – a review. I *Vegetation history and archaeobotany*, (8), Springer verlag, s. 35–48.
doi: [10.1007/BF02042841](https://doi.org/10.1007/BF02042841) [2020-05-10].
- Brahe, Per (1677). *Gamble grefwe Peer Brahes, fordom Sweriges rijkes drotzet, Oeconomia, eller Huuszholdz-book, för ungt adels-folck skrifwin anno 1581 [Elektronisk resurs]*. Tryckt på Wijsingsborg, aff hans hög-grefl: nåd: booktryckare Johan Kankel, anno Christi M DC LXXVII. [urn:nbn:se:kb:eod-2514130](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:kb:eod-2514130) [2020-05-20].
- Brylla, Eva (2013). Binamn: Avgränsning mot appellativ och andra namnkategorier. I Nyström, Staffan (huvudredaktör), Brylla, Eva, Frändén, Märith, Wahlberg, Mats och Vikstrand, Per (red.). I *Namn och namnforskning : Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19)*. Uppsala: Uppsala universitet. s. 114–118. [urn:nbn:se:uu:diva-194944](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-194944) [2020-04-26].
- Dahlbäck, Göran (1980). Helgeandshuset: en välgörenhetsinrättning i det medeltida Stockholm. I *Sankt Eriks årsbok*, 1980, s. [27]–40.
<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31593> [2020-05-10].
- Dahlbäck, Göran (2013). *I medeltidens Stockholm*. 3. uppl. Stockholm: Stockholmia.
- Harrison, Dick (2002). *Sveriges historia medeltiden*. 1. uppl. Stockholm: Liber.
- Harrison, Dick (2011). *Jarlens sekel: En berättelse om 1200-talets Sverige*. Stockholm: Ordfront.
- Inger, Göran (2011). *Svensk rättshistoria*. 5., [utök.] uppl. Malmö: Liber.
- Hornsey, Ian Spencer (2003). *A History of Beer and Brewing [Elektronisk resurs]*. Cambridge: Royal Society of Chemistry.
- Karlsson Strese, Else-Marie & Tollin, Claes (2008). Humle finns i öl av ”fel” skäl. *Forskning och Framsteg*, (3), s. 30–35. <https://www.fof.se> [2020-05-12].
- Lindberg, Folke (1989). *Hantverk och skråväsen under medeltid och äldre vasatid*. [Ny utg.] Stockholm: Prisma.
- Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria (red.) (2015). *Det svenska samhället 800–1720: klerkernas och adelns tid*. 5., [rev. och uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Lindström, Dag (1994). Hushåll, heder och ära: om arbete och vardag i den medeltida och tidigmoderna staden. I Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas. (red.). *Svensk historia underifrån : Bryta, bygga, bo*. Stockholm: Ordfront, s. 72–93.
- Lindström, Dag (2011). Genusarbetsdelning i det tidigmoderna skråväsendet. I Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (red.). *Levebröd : vad vet vi om tidigmodern*

- könsarbetsdelning?*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, s. 179–209. [urn:nbn:se:uu:diva-186949](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-186949) [2020-05-10].
- Ling, Sofia (2011). Genusarbetsdelning i tidigmoderna städer. I Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (red.). *Levebröd : vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, s. 155–178. [urn:nbn:se:uu:diva-186949](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-186949) [2020-05-10].
- Magnusson, Lars (2016). *Sveriges ekonomiska historia*. 6., [uppdaterade och rev.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Myrdal, Janken (red.). (1999). *Det svenska jordbrukets historia [Bd 2] Jordbruket under feodalismen: 1000–1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Myrdal, Janken (2007). Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket. *Historisk tidskrift (Stockholm)*. 2007(127):3, s. [495]–504. <http://www.historisktidskrift.se> [2020-05-10].
- Nyström, Staffan (2013). Några generella begrepp och termer : Namn – appellativ. I Nyström, Staffan (huvudredaktör), Brylla, Eva, Frändén, Märit, Wahlberg, Mats och Vikstrand, Per (red.). *Namn och namnforskning : Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19)*. Uppsala: Uppsala universitet, s. 11–12. [urn:nbn:se:uu:diva-194944](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-194944) [2020-04-26].
- Olaus Magnus ([1555]2010). *Historia om de nordiska folken*. [Ny utg.] Hedemora: Gidlund. <https://litteraturbanken.se> [2020-05-21].
- Pihl, Christopher (2012). *Arbete: skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet. [urn:nbn:se:uu:diva-182392](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:se:uu:diva-182392) [2020-04-21].
- Pihl, Christopher & Ågren, Maria (2014). Vad var en hustru?: ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien. I *Historisk tidskrift (Stockholm. Print)*. 2014(134):2. s. 170–190.
- Roos, Lena (2008). *Att studera medeltiden*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Ryman, Lennart (2015). Nya attribut – nya namn. Namnfraser ca 1500 och ca 1700 – en jämförelse. I Leibring Katharina & Ryman, Lennart (red.). *Studia Anthroponymica Scandinavia*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. <http://gustavadolfsakademien.se> [2020-05-10].
- Schück, Henrik (1951). *Stockholm vid 1400-talets slut [Elektronisk resurs]*. 2. uppl. Stockholm: Geber. <http://runeberg.org/stock14/> [2020-03-16].
- Sommestad, Lena (1992). *Från mejerska till mejerist: en studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Diss. Uppsala: Uppsala Universitet.

- Stadin, Kekke (1980). Den gömda och glömda arbetskraften: stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700-talen. I *Historisk tidskrift (Stockholm)*. 1980(3), s. 298–319.
- Stockholms stad (2014). *Stadsarkivet: Alla skråarkiv*.
<https://stadsarkivet.stockholm/hitta-i-arkiven-gamla/om-skraarkiv/alla-skraarkiv/> [2020-05-07].
- Stockholms stad (u.å.). *Stockholmskällan: Stockholms stads tänkeböcker, utdrag från åren 1474–1629*. <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/6871> [2020-06-08].
- Söderberg, Johan (1996). *Sveriges ekonomiska och sociala historia Medeltiden*. 1. uppl. Malmö: Liber-Hermod.
- Taussi Sjöberg, Marja (1994). Mellan far och make: Ägandet, arvet och kvinnorna. I Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas. (red.). *Svensk historia underifrån: Bryta, bygga, bo*. Stockholm: Ordfront, s. 50–71.
- Tellström, Richard (2018). *En djupdykning i mjölken*. <https://www.slu.se> [2020-05-12].
- Thunæus, Harald (1968). *Ölets historia i Sverige 1: Från äldsta tider till 1600-talets slut*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Thusty, B. Ann (2001). *Bacchus and civic order: the culture of drink in early modern Germany*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Unger, Richard W. (2007). *Beer in the Middle Ages and the Renaissance [Elektronisk resurs]*. University of Pennsylvania Press.
- Wiegelmann, Günther (1975). Bäuerliche Arbeitsteilung in Mittel- und Nordeuropa Konstanz oder Wandel? I *Ethnologica Scandinavia*, s. 5–22.
- Wiesner, Merry E. (1986). *Working women in Renaissance Germany*. New Brunswick, N.J.: Rutgers Univ. Press.
- Ågren, Maria (2011). Genus och arbete under tidigmodern tid. I Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (red.). *Levebröd : vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, s. 5–33.
<urn:nbn:se:uu:diva-186949> [2020-05-10].
- Österberg, Eva (1980). Bonde eller bagerska? Vanliga svenska kvinnors ekonomiska ställning under senmedeltiden: några frågor och problem. I *Historisk tidskrift (Stockholm)*. 1980 (100), s. 281–297.

Lexikon och uppslagsverk

Almquist, Viktor (1919). Såramål. I Lagerheim, Gustaf, Leche, Vilhelm, Nordensvan, Georg & Westrin, Theodor (red.). *Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp. Bd 28 Syrten-vikarna–Tidsbestämning*. 2. uppl. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB. Tillgänglig via: <http://runeberg.org/nf/> [2020-03-23].

Bertel Tingström (u.å.). Öre. I *Nationalencyklopedin*.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/öre> [2020-06-09].

Bryggare (u.å.). I *Nationalencyklopedin*.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/bryggare> [2020-03-18].

Bonde (1919). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien.
www.saob.se [2020-03-26].

Bryggare (1924). *Ordbok över svenska språket*, utgiven av Svenska Akademien. Lund.
www.saob.se [2020-03-18].

Bryggerska (1924). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-03-18].

Dalin, Anders Fredrik (1850). Bryggerska. I *Ordbok öfver svenska språket D. 1, A-K*. Stockholm: A. F. Dalin.

Deja (1908). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-03-22].

Fem-öres-borgare (1924). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien.
www.saob.se [2020-04-12].

Hansan (u.å.). I *Nationalencyklopedin*.
<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hansan> [2020-03-18].

Hustru (1932). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-03-20].

Kåk (1939). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-04-12].

Lös (1942). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-03-20].

Mala (1942). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien. www.saob.se [2020-05-01].

- Malmsten, Karl (1957). Bryggestol. I Andersson, Ingvar & Granlund, John (red.).
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid
Bd 2 Blik-Data. Malmö: Allhem.
- Målare (1945 I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien.
www.saob.se [2020-03-20].
- Simonsson, Sten (1957). Bryggning. I Andersson, Ingvar & Granlund John (red.).
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid
Bd 2 Blik-Data. Malmö: Allhem.
- Sko-penning (1972).). I *Ordbok över svenska språket*. Lund: Svenska Akademien.
www.saob.se [2020-04-07].
- Skott (u.å). I *Nationalencyklopedin*. [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/skott-\(medeltida-skattelängd\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/skott-(medeltida-skattelängd)) [2020-03-18].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Bursprak. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Deja. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Fämöres borghare. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Holker. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Hustru. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Malara lön. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-05-01].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Rasande. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-05-01].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Ransa. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-05-01].

- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Räckia. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Skofl. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Söderwall, Knut Fredrik (1925–1973). Stekarahusa lön. I *Ordbok över svenska medeltids-språket : Supplement*. Lund: Berlingska boktryckeriet. <http://hdl.handle.net/2077/44369> [2020-04-11].
- Tingbjörn, Gunnar, Thavenius, Jan, Hyltenstam, Kenneth, m.fl. (u.å.). Svenska. I *Nationalencyklopedin*. www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/svenska [2020-03-20].
- Tingström, Bertil (u.å.). Öre. I *Nationalencyklopedin*. www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/öre [2020-03-20].
- Ämbetsman (u.å.). I *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/ambetsman> [2020-06-09].